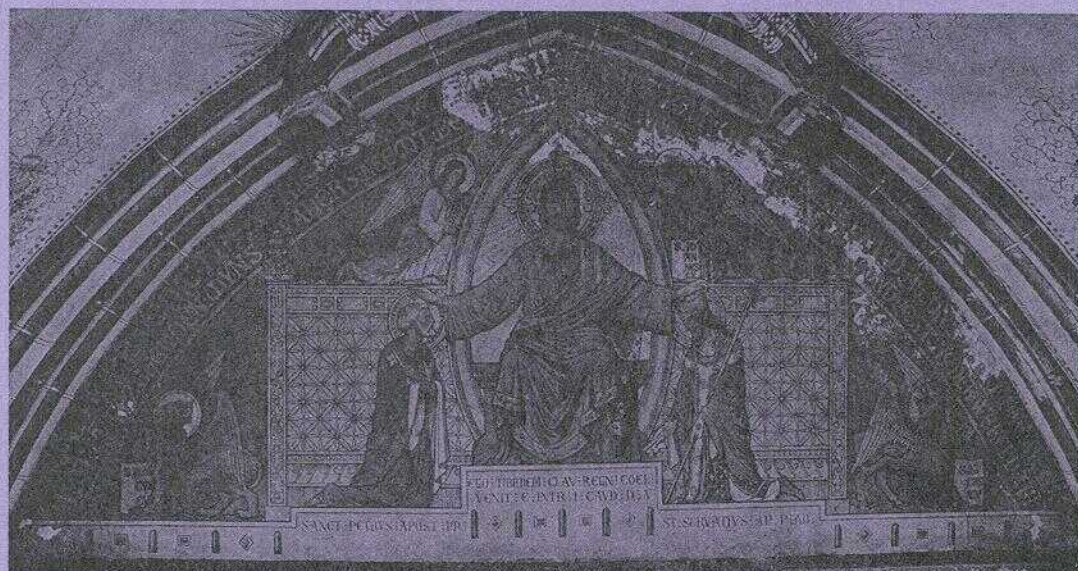

Bulletin KNOB

2

JAARGANG 80 | JUNI 1981

Inhoud

WIES VAN LEEUWEN

Het interieur van de Maastrichtse St.-Servaas;
een restauratieprobleem 73

J. G. VAN BURK

Eigendom van vondsten gezien in het licht van
het Burgerlijk Wetboek en de Monumentenwet 89

Archeologisch Nieuws 106

Dudok-tentoonstelling 112

Bulletin KNOB

Bulletin van de Koninklijke Nederlandse Oudheidkundige
Bond, tevens Orgaan van de Rijksdiensten voor de
Monumentenzorg en voor het Oudheidkundig
Bodemonderzoek.

REDACTIE dr. J. A. Bakker, ir. A. van Drunen,
drs. E. Elzenga, drs. M. de Haas, drs. G. Hoogewoud,
mr. J. Korf, drs. J. C. T. M. van Laarhoven,
A. J. C. van Leeuwen, dr. J. G. N. Renaud, drs. C. Rogge,
dr. A. G. Schulte (van wege de Rijksdienst voor de
Monumentenzorg), drs. C. H. Slechte, dr. D. P. Snoep,
prof. dr. ir. C. L. Temminck Groll, drs. C. C. S. Wilmer.

REDACTIESECRETARIAAT Bureau KNOB, Huis de Pinto,
St. Antoniesbreestraat 69, 1011 HB Amsterdam.
Tel. 020-277706.

Het *Bulletin KNOB* verschijnt in vier afleveringen per jaar.
Aanmelding als lid, opgave van *adreswijziging* of van
beëindiging van het lidmaatschap te zenden aan de
secretaris van de KNOB:
Huis de Pinto, St. Antoniesbreestraat 69,
1011 HB Amsterdam.

Het *lidmaatschapsjaar* loopt van januari tot en met december.
Jaarlijkse contributie (Bulletin inbegrepen):

lid KNOB f 50,—;
instelling, vereniging, enz. lid KNOB f 75,—;
jeugdlid tot 27 jaar f 30,—.

De leden ontvangen in het begin van het jaar een
acceptgirokaart. Betaling bij voorkeur met deze kaart.
Postgiro 140 380 ten name van de KNOB te Utrecht.

Advertenties in het Bulletin.

Tarieven op aanvraag bij Bureau KNOB, Huis de Pinto,
St. Antoniesbreestraat 69, 1011 HB Amsterdam.

Losse nummers, jaargangen en banden.

Uitsluitend verkrijgbaar bij de firma E. J. Brill,
Oude Rijn 33a, 2312 HB Leiden. Tel. 071-146646.

Losse nummers (voorzoover voorradig)

f 10,— per aflevering;
jaargangen: prijs op aanvraag;
banden: prijs op aanvraag.

Koninklijke Nederlandse Oudheidkundige Bond

Opgericht 17 januari 1899

VOORZITTER *S. Buddingh'*

SECRETARIS *drs. P. Nijhof*,
p/a Huis de Pinto, St. Antoniesbreestraat 69,
1011 HB Amsterdam

PENNINGMEESTER *G. A. P. van Helbergen*,
p/a Janskerkhof 22, 3512 BN Utrecht

Drs. A. L. L. M. Asselbergs, dr. J. H. F. Bloemers,
drs. E. C. Barones van der Borch tot Verwolde-Swemle,
drs. F. H. M. Bosch-Kruimel, mr. F. L. M. de Gou,
jbr. mr. L. M. Michiels van Kessenich,
drs. I. W. L. Moerman, ir. W. B. J. Polman,
drs. M. A. Prins-Schimmel, ir. N. C. G. M. van de Rijt,
drs. H. Sarfaty, dr. D. P. Snoep.

HET INTERIEUR VAN DE MAASTRICHTSE ST.-SERVAAS; EEN RESTAURATIEPROBLEEM

WIES VAN LEEUWEN*

De St.-Servaas die zich in- en uitwendig voor- doet als een der oudste kerken van Nederland, vol sfeer en mystiek, draagt visueel sterk het stempel van de negentiende eeuw, het tijdperk van de „katholieke herleving”. Het silhouet en de uitwendige natuursteenheid ondergingen in die periode ingrijpende vernieuwingen en inwendig werd binnen de preromaanse muren en onder de laatgotische gewelven door een veelkleurige beschildering als het ware een nieuwe binnenruimte geschapen. Juist deze inwendige uitmonstering werd al in de jaren dertig scherp bekritiseerd en het voortbestaan ervan is allerminst zeker¹.

TWEEMAAL EEN NIEUW KLEED

Toen P. J. H. Cuypers in 1858 de herstelling van de St.-Servaas aanpakte verkeerde het gebouw in een slechte staat van onderhoud. Men streefde er naar de kerk „die er destijds zeer onooglijk uitzag, enigszins op te knappen”. Het opknappen bestond uit een aanpassing van het interieur aan de veranderde eisen van de opdrachtgever, die neerkwamen op een wijziging waardoor de liturgie beter vorm gegeven kon worden. Het geld dat was uitgetrokken om het interieur „af te stoffen en opnieuw te witten”, werd gebruikt om het geheel te zuiveren en een

sierlijker aanzien te geven om zo de algemene belangstelling ervoor op te wekken. In de beschildering zouden dan de „constructieve lijnen” met kleuren aangeduid worden, terwijl de gewelven in een gebroken toon behandeld moesten worden om de vochtplekken ten gevolge van de vele lekken enigszins te maskeren².

In 1858 had het interieur geheel een achttiende-eeuws karakter. Muren en gewelven waren gewit en in het koor bevond zich een decoratieve architectuurimitatie uit pleister en stuc (afb. 1). Links en rechts tegen de vieringpijlers waren barokke monumenten geplaatst en het hoofaltaar van Etienne Fayn stond tegen een achtergrond van glas-in-loodramen, opgenomen in een opeenstapeling van drie orden. Het geheel had een sterke onderlinge samenhang en was een goed voorbeeld van een laatbarok „Gesamtkunstwerk” dat echter in het midden van de vorige eeuw niet erg meer gewaardeerd werd. Integendeel, de op de middeleeuwen teruggaande lichtheid van het interieur werd door J. W. Brouwers, de strijdlustige voorvechter van Cuypers' idealen, een verwerpelijk voorbeeld genoemd van „de onzin en wansmaak die zich sinds de zestiende eeuw in onze kerken lossen teugel vierden”³. „Ook in St. Servatius-Dom had de nieuwe kunst, had „de hand van

* Wies van Leeuwen, geboren 16 juli 1950. Studeert kunstgeschiedenis te Nijmegen en publiceerde reeds eerder over de restauratieproblemen bij de St.-Servaas. Hij schreef een tweetal delen in de reeks „Langs de oude Nederlandse kerken” en werkte mee aan de Bossche tentoonstelling over neogotiek „naar gothieken kunstzin”. Hij is lid van de Bulletin-redactie en inventariseert monumenten in de provincie Noord-Brabant.

¹ Deze bijdrage is een uitwerking van en een aanvulling op eerdere bijdragen van mijn hand, n.l. „Schennende hand of liefdevolle zorg”, *Kunstwerk* 12-13 (1978), 4-19; „De restauratie van de St.-Servaas”, *Kunstwerk* 16 (1979), 27-32; „19e-eeuwse restauratieopvattingen”, *Symposium de geschilderde uitmonstering van de St. Servaaskerk Maastricht 28 en*

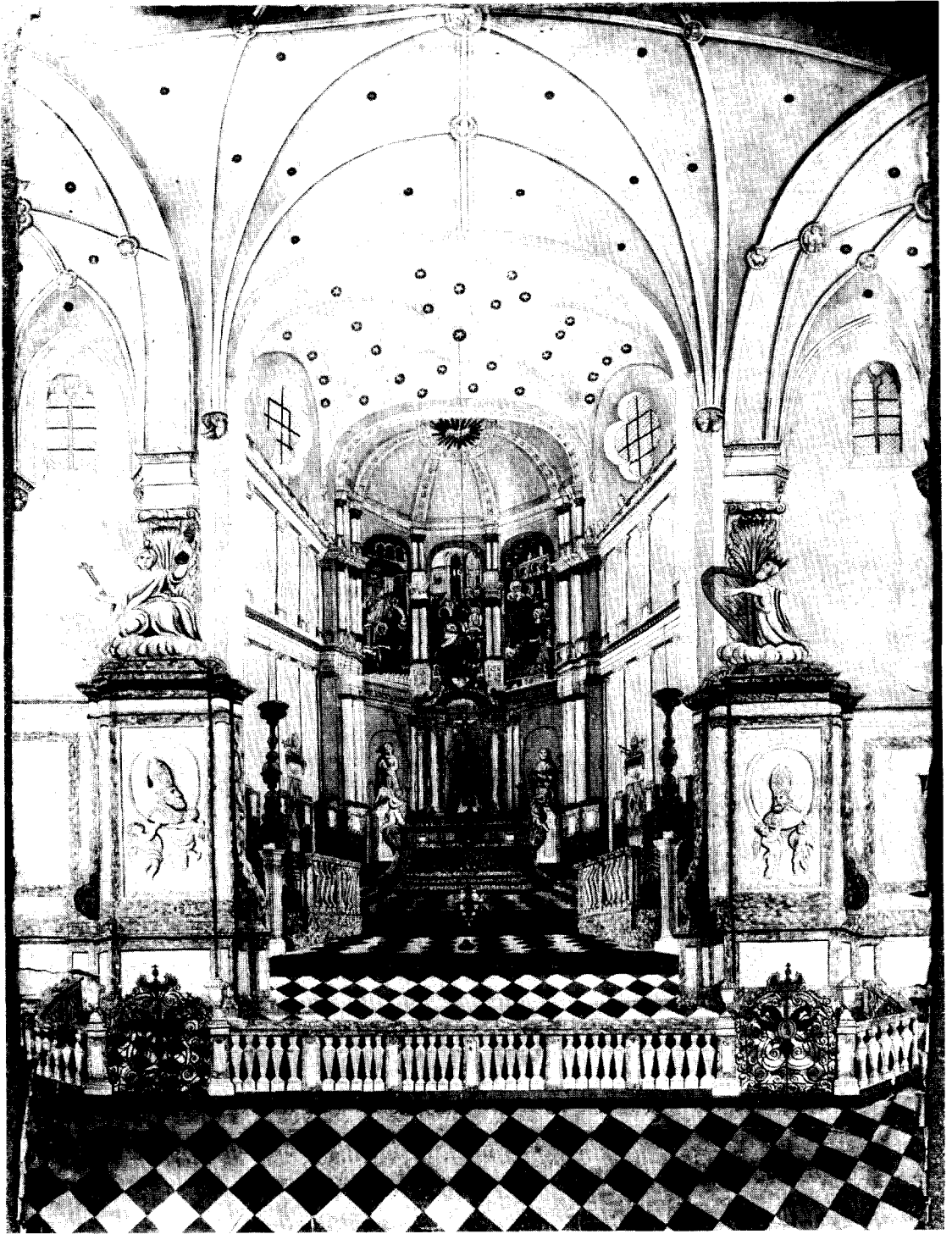
29 juni 1979 (met bijdragen van A. de Vries, K. Schmidt-Thomsen, W. Haakma-Wagenaar en P. J. F. Hermesdorf) en een spreekbeurt met W. Haakma-Wagenaar en A. Mekking te Maastricht op 22 april 1980. Voor het verschaffen van materiaal uit het archief van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg ben ik zeer veel dank verschuldigd aan drs. A. de Vries.

² P. J. H. Cuypers, „De restauratie van de St. Servaaskerk te Maastricht”, *Bulletin KNOB* 5 (1903-04), 19-24, 124-133, p. 19.

³ J. W. Brouwers pr., „De kerk des H. Servatius te Maastricht”, *Dietsche Warande* 6 (1864), 521-564, 7 (1866), 1-27, p. 529.

HET INTERIEUR VAN DE MAASTRICHTSE ST-SERVAAS

Afb. 1. Het interieur van de kerk naar het koor. Toestand vòòr 1858. Aquarel uit de Coll. Crolla, Valkenburg.
(Foto Monumentenzorg)

Afb. 2. De decoratieve uitmonstering volgens het concept Cuypers-I. Opname tussen 1868 en 1879 door Antonietti.

(Foto Monumentenzorg)

het nieuwe licht” de vroeger beschilderde muurvlakken met kalk overkrozen, de rijk gebeitelde en honderdvormige kapiteelen met een-toonige pleisterstoffen aangevuld, de zinrijke gebrandglaasde vensters tegen niets zeggend winkelruitglas verruild. De kiesch gebeeldhouwde welven en portalen werden ook met de lijkwade van bleeke kalkstof overtoogen; de gantsche tempel werd in het harde doodskleed gehuld; (...) en wezenlijk, in het inwendige der kerk sprak zich het Christendom nergens meer uit, de gantsche tempel zweeg, gelijk de jongeling van Naïm, die ter doodskuil werd gedragen”⁴.

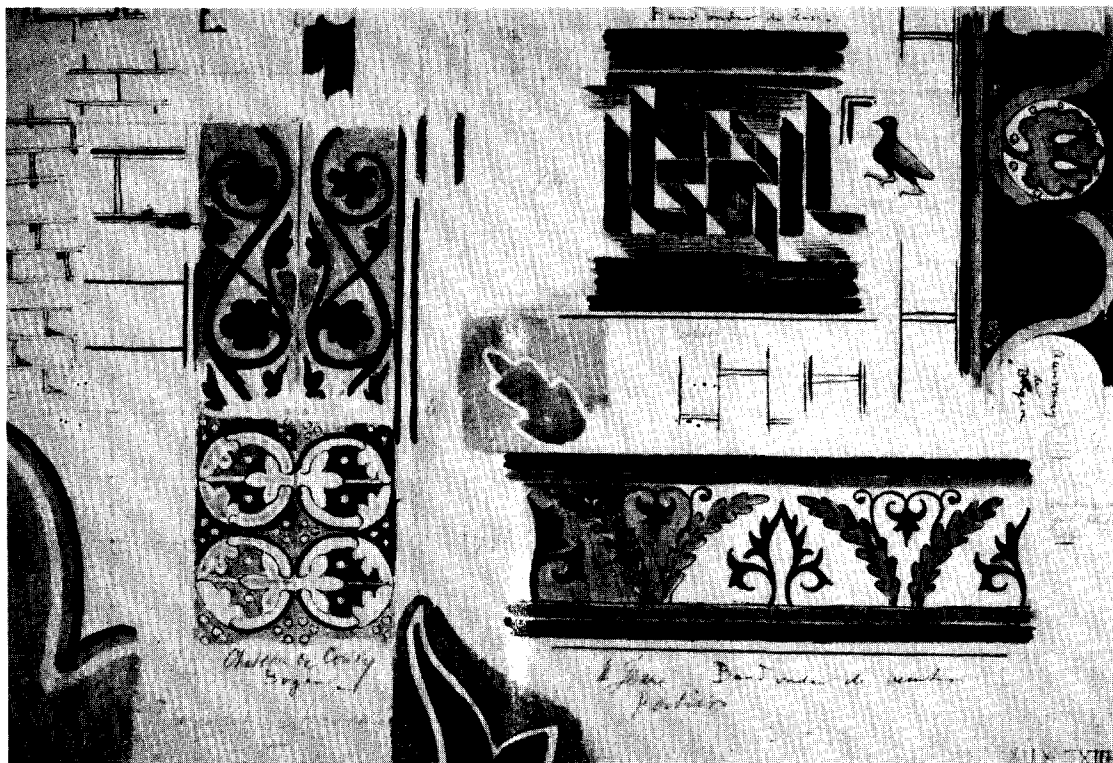
⁴ Ibid., 529.

⁵ Geboren 3.3.1826 in Vallendar (Rheinland), overleden 11.11.1912 te Alkmaar, werkte na een opleiding aan de academies te Düsseldorf en Antwerpen bij het Atelier Cuypers.

Het eerste decoratieschema, 1858- ca. 1870

Onder leiding van Cuypers werden de „een-toonige pleisterstoffen” in de absis het eerste verwijderd. In plaats hiervan bracht Cuypers’ medewerker Alexander Kläsener een beschildering aan die ten dele gebaseerd was op middeleeuwse sporen⁵. Daarna werd ook de rest van de kerk beschilderd in een mengeling van romaanse en gotische motieven (afb. 2). Het meubilair bleef voorlopig gehandhaafd. Alleen plaatste men in 1868 een preekstoel met reliëfs uit het leven van Servatius⁶. De barokke glasramen in de absis met voorstellingen van de Anunciatie, de Aanbidding der Wijzen en de Opdracht in de Tempel bleven nog bewaard en moeten een vreemde indruk hebben gemaakt, omringd als ze waren door een op middeleeuw-

⁶ *Registrum Pastorale initium sumens a 17 Julii 1800 quinquagesima quinti*, getypte versie in Archief Rijksdienst voor de Monumentenzorg, onder 1868.

Afb. 3. Schetsblad uit het Cuypersarchief met door Cuypers uit de *Dictionnaire* van Viollet-le-Duc gekopieerde en ingekleurde motieven. N.D.B., Amsterdam.

se voorbeelden gebaseerde en met engelen bevolkte schijnarchitectuur. In het schip was op de crèmekleurige pijlers een blokverband aangebracht met rode biezen. De scheibogen en de lijsten, profielen, kolonnetten en ribben waren, als „constructieve” delen, in heldere kleuren beschilderd met romaanse en gotische motieven die ontleend waren aan voorbeeldenboeken. Belangrijkste bron was deel 7 van Viollet-le-Ducs *Dictionnaire raisonné de l'architecture française* waarvan een aantal motieven door Cuypers werd gekopieerd en ingekleurd (afb. 3). Op de impostblokken en kolonnetten komen zig-zagmotieven en plantmotieven voor. In het westkoor bleven deze schilderingen — in navolging van W. Haakma-Wagenaar met Cuypers I aangeduid — bewaard (afb. 4). Ondanks de vervuiling is hier nog voorstelbaar wat een kleurige indruk deze meanders, zig-zag- en kepermotieven op wit fond eens gemaakt moeten hebben. De kerk had een nieuw gezicht gekregen. In de

woorden van Brouwers: „Maar, God dank! Ook hier heeft de hemel het zerkdeksel doen afnemen, de ziel der christenkunst is teruggekeerd, de geest des geloofs doorwemelt reeds de slagaderen des bouw-ligchaams, de beelden herleven, de steenen hebben het woord hervat, de muren des heiligdoms kondigen de glorie, de waarheid en de zaligheid van God en Zijne Kerk aan, de muurschilderingen zijn ten dele voltrokken”⁷.

De centrale gedachte achter deze schildering was een iconografisch plan: „Christus gisteren, Christus van daag en Christus in der eeuwigheid”⁸. Brouwers beschrijft de figuratieve voorstellingen die aangebracht moesten worden. *Christus gisteren* domineert in het schip en transept waar de pijlers met hun schachten als „slingerpaden door de kleuren getrokken” zijn als de ladder van Jakob. Het Woord zou hier vereeuwigd hebben moeten worden in een reeks tafelen waarbij in het transept de levens van Ser-

⁷ Brouwers, *o.c.*, 529-530.

⁸ *Ibid.*, 541 vv.

vatus en Lambertus en in de koorramen de weldoeners der kerk afgebeeld zouden zijn. Boven de triomfboog van het westwerk was een schildering aangebracht met in de boogzwikken de steden Rome en Maastricht met respectievelijk het vertrek en de aankomst van Servatius. Het boogveld beeldt Petrus en Servatius af voor de troon van de Christus waar zij hun van Hem uitgaande macht verbeelden door hun sleutels naar Hem op te heffen (afb. 5). Boven de koorbanken bevonden zich Adam en Eva tijdens de zondeval met ertegenover een Calvariegroep: de oude en de nieuwe Adam: ontstaan en ongedaan maken van de erfzonde⁹.

Christus heden stond centraal in het gewelf van de koortravee: hier werd het Lam Gods omgeven door de jeugdige mensgeworden Zoon Gods, Maria met Kind, Christus als opperpriester en de uitzending van de H. Geest. Deze voorstellingen werden aangeduid met spreukbanden en door engelen in de pendentieven omgeven. De absisschildering verbeeldde *Christus in eeuwigheid*, als beschreven in de Apocalyps, tronend op de wolken omgeven door de vierentwintig oudsten en heiligen, de vier dieren, de tekenen van de dierenriem, de vier elementen en het heelal¹⁰.

Deze schildering was een voorbeeld van de visie van het vroege historisme op een kerkelijk interieur: met gebruikmaking van primaire en secundaire kleuren was een licht geheel ontstaan dat sterke invloed vertoonde van de kleurenleer van Viollet-le-Duc¹¹. Deze stelde centraal dat kleur de ruimte beïnvloedde, de proporties veranderde. Toepassing van geel, rood en blauw met de mengkleuren oranje, groen en purper leverde een totale harmonie op en hief de tegenstelling tussen architectuur en schilderkunst op¹².

De figuratieve schilderingen vertoonden eveneens heldere kleuren en ontleenden modellering en detaillering aan de Duitse schilderschoolen: de Nazarenen en de Düsseldorfse school. Met name Friedrich Overbeck was voor de Engelse „Ecclesiologists” en Alberdingk Thijm een lichtend voorbeeld. In haar totaliteit

Afb. 4. Interieur van de galerij in het westwerk naar het noorden, met de ten dele opgehaalde Cuypers-I decoraties. (Foto Monumentenzorg, 1912, G. de Hoog)

hield de eerste schildering in de St.-Servaas echter geen rekening met de vervallen toestand van het gebouw die voor de clerus in die tijd secundair schijnt te hebben gestaan ten opzichte van het belang van de viering van de liturgie.

Het tweede decoratieve schema, ca. 1870-1900

Evenals bij de Bossche St.-Jan bleek echter na enkele jaren dat bouwkundig herstel belangrijke voorzieningen eiste. Het lekkende dak deed de conditie van de nieuwe schilderingen achteruitgaan. Victor de Stuers stelt dat reparaties geheel achterwege bleven, zodat van de nieuwe schilderingen „tweederde ontzaglijk geleden had”¹³. Na 1870 begon men met het herstel van het dak. Men wendde zich tot rijk, pro-

⁹ Deze schilderingen en de overschilderingen zijn bij de restauratie in 1963 ongedocumenteerd verdwenen.

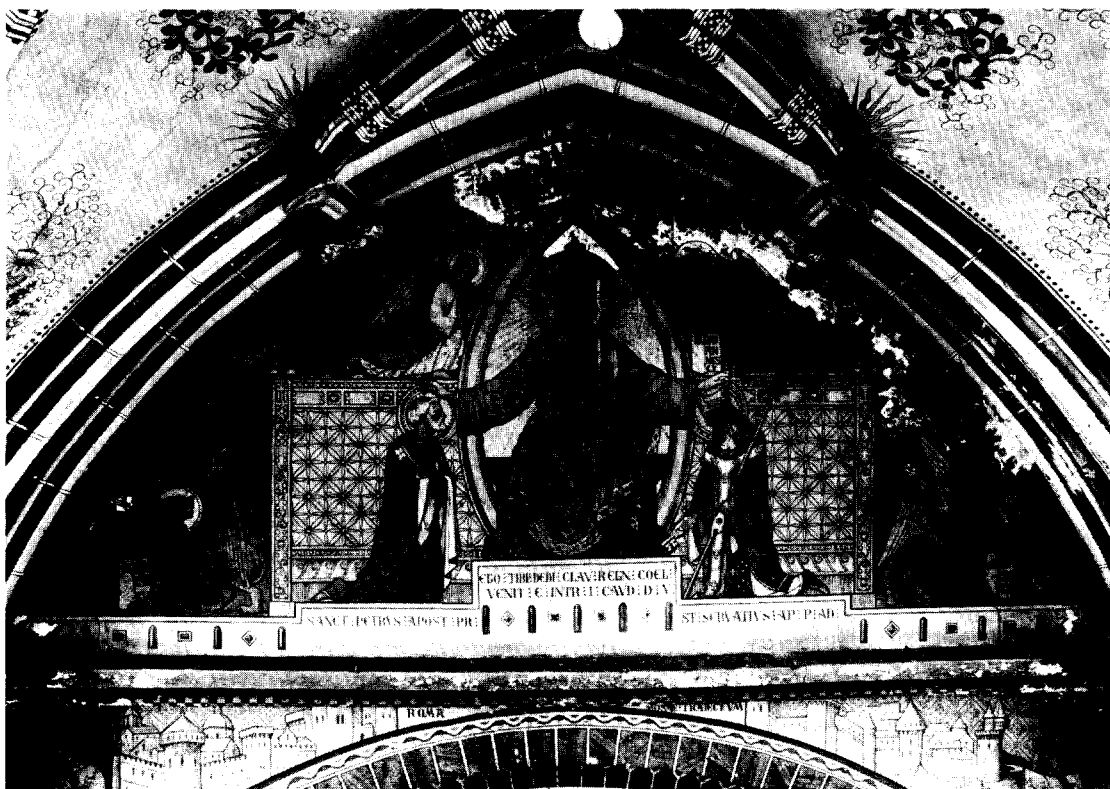
¹⁰ Brouwers, *o.c.*, 1.

¹¹ Zie: W. Brönnner, „Farbige Architektur und Architekturdécoration des Historismus”, *Deutsche Kunst und Denkmalpflege*, 36 (1978), 37-65. Dergelijke schilderingen beho-

ren volgens hem tot een vroege, eerste fase van de ontwikkeling.

¹² Zie behalve de „*Dictionnaire*” ook het betreffende hoofdstuk „Viollet-le-Duc et le décor peint” in de catalogus *Viollet-le-Duc*, Paris 1980.

¹³ Victor de Stuers, „Holland op zijn smalst”, *De Gids* 37, 3e serie, jrg. 11, dl. 3 (1873), 377.

Afb. 5. Muurschildering boven de triomfboog van het westwerk, in eerste aanzet behorende tot het eerste concept maar rond 1898 overgeschilderd. (Foto Monumentenzorg, 1978)

vincie en gemeente en verkreeg voor een periode van tien jaar subsidies tot een respectievelijk totaalbedrag van F. 84.000, F. 12.000 en F. 18.000. In 1877 was het dakherstel gereed en ging men verder met bouwkundig herstel. In het kader daarvan werden de ramen in de absis verkleind tot hun oude grootte en gevuld met ramen geschonken door de families Daems en Stevens¹⁴.

Na de verkoop in 1879 van het oude hoogaltaar en de verplaatsing van de monumenten tegen de oostelijke vieringpijlers kon men in 1881 beginnen met het herstel van de in 1811 dichtgegooide crypte. Nadat dit gebeurd was kwamen in het koor nieuwe hekken en werd een hoogaltaar geplaatst, ontworpen door A. Essenwein en uitgevoerd door Witte uit Aken. De émaux waren vervaardigd door Poussielguez-Rusand uit Parijs, een firma waarvoor Violletle-Duc ontwerpen leverde. In 1891 ontwierp Essenwein een ciborium voor dit altaar. Dit cibo-

rium was de herinnering aan een ouder ciborium dat in de vroege middeleeuwen al aanwezig was en in 1730-'31 gesloopt was. In meerdere neogotische interieurs waren al dergelijke overhuivingen geplaatst.

Deze veranderingen maakten herstel en aanvulling van de oude schilderingen noodzakelijk. In 1890-'91 was men hiermee gereed (afb. 6). De oplopende dierenriem was perspectivisch gecorrigeerd; het kleurenschema was geheel gewijzigd met name wat betreft de pijlers: deze kregen nu een blokverband met witte lijnen op een donkergrijs fond. Deze toestand zou tot 1963 ongewijzigd blijven. Ook het neogotisch bankenplan was al aangebracht, terwijl de Noodkist met het gebeente van Sint Servaas op een reliekenaltaar in het koor was geplaatst, geflankeerd door kopieën van eerder verkochte reliquiaria. Hiermede benaderde men de middeleeuwse situatie.

Als geschenk van het Bisdom Luik bij het 1500-jarig bestaan der St.-Servaas werd in het zuidtransept een muurschildering voorstellende

¹⁴ *Registrum Pastorale*, o.c. onder 1875.

Afb. 6. Het schip met de decoratieve uitmonstering in het koor kort na de overschildering van 1890-91.

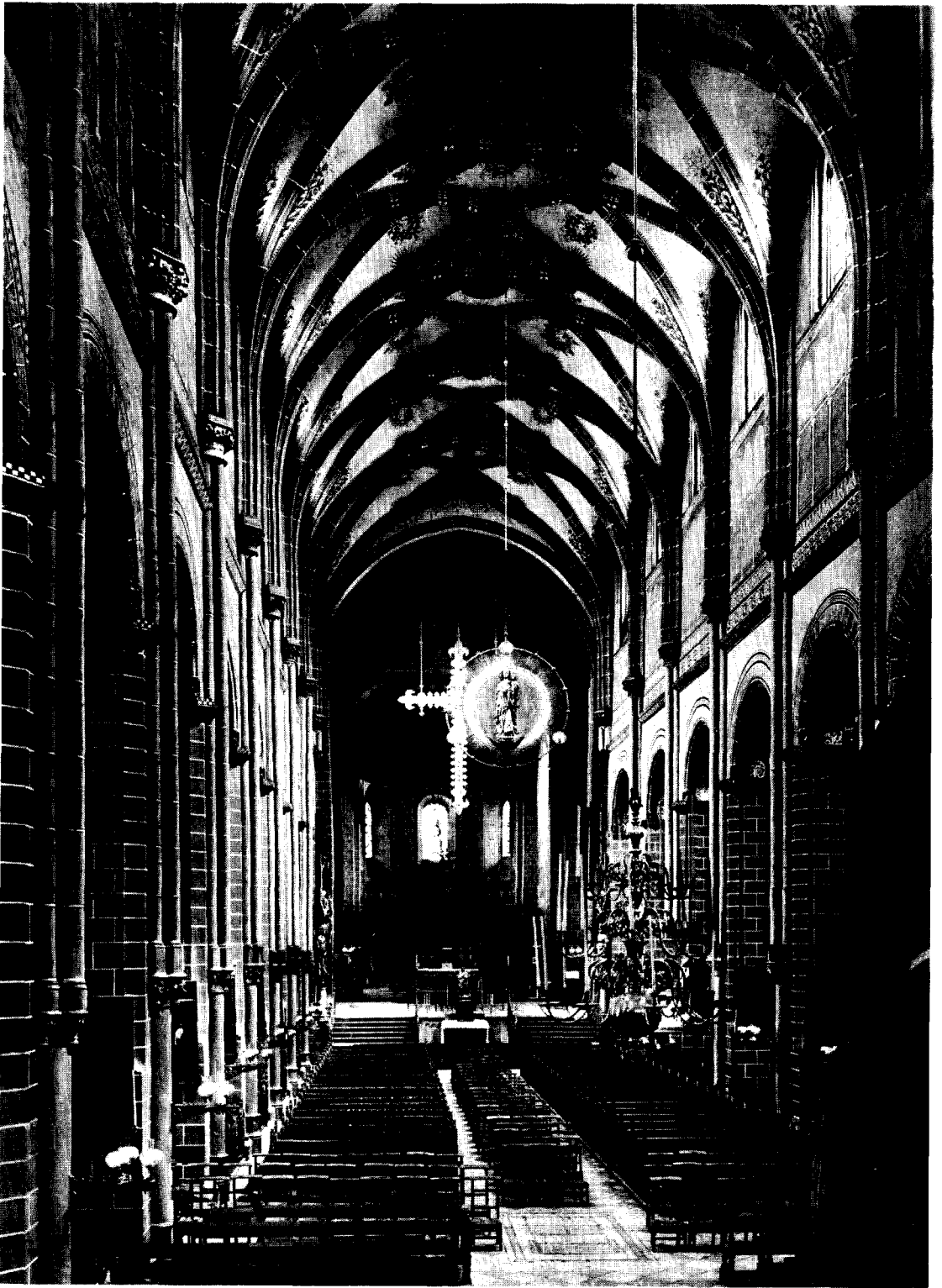
(Foto Monumentenzorg, ca. 1891)

het Laatste Avondmaal aangebracht die door een architecturale omlijsting in het gebouw werd ingepast. In 1894 kreeg deze voorstelling een pendant: een Muurschildering van het H. Hart van Jezus omgeven door heiligen, waaronder Theresia en Maria Margaretha Alacoque. Deze voorstelling van een in die tijd steeds populairder devotie was het geschenk bij het 25-jarig jubileum van deken Rutten. Vanaf 1884 hadden verscheidene kapellen al een polychromie gekregen en ook het Bergportaal kreeg een karakteristieke beschildering in 1893. Het bouwkundig herstel en de aanpassing aan de uitdrukkingwijze van de katholieke ideologie gingen steeds weer hand in hand. Toen in 1898 muurwerk en gewelven van het schip in twee fasen inwendig hersteld werden werkte gelijktijdig Guillaume Deumens¹⁵ hier aan de polychromie naar aanwijzingen van Cuypers. De Cuypers I-schilderingen werden met een lichte saus bedekt en overgeschilderd. Hetzelfde gebeurde met de schildering boven de boog van het westkoor. In

dit westkoor werd alleen de vanuit het schip zichtbare schildering opgehaald, terwijl men het zichtbare verguldsel van de kapitelen vernieuwde. In 1899 waren ook de zijbeuken voltooid en had de kerk haar huidige aspect verkregen (afb. 7).

Ook de Cuypers II-schildering maakt gebruik van historische motieven uit voorbeeldenboeken. Ze past volledig in het schema waarmee, in navolging van ontdekte beschilderingen, in Duitsland, met name in het Rijnland en in Keulen, romaanse kerken werden gedecoreerd. Op romaanse bouwdelen worden romaanse, op gotische delen gotische motieven toegepast. Het is echter geen poging een middeleeuwse St.-Servaas te reconstrueren, maar suggereert de ouderdom van de kerk in een vrije interpretatie van een ideaaltoestand zoals die geweest had kunnen zijn. Men had een tekentaal ontwikkeld om verschillende materialen te suggereren en heterogene bouwfases tot één geheel te versmelten. De pijlers laten een imitatie-steenverband zien, de bogen rankmotieven en natuursteenblokken, terwijl de doorgaande lijst die de kolonnetten onharmonisch doorsnijdt met de kapi-

¹⁵ Geboren in Oirsbeek 1843, kerkschilder werkzaam bij het Atelier Cuypers.

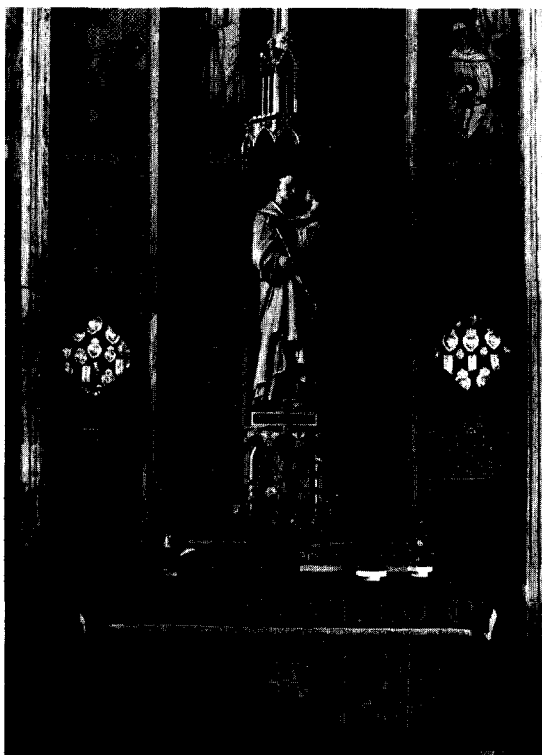
Afb. 7. Het kerkinterieur zoals het tot 1964 zou blijven, met het Cuypers-II concept nog in onvervulde staat.

(Foto Monumentenzorg, 1912, G. de Hoog)

teelzone tot een brede ornamentband wordt verbonden, waarin van Viollet-le-Duc overgenomen meanders lopen. Boven deze lijst suggereert een schijntriforium van groene gordijnen op een blauwe grond met gouden sterren de waardige kathedrale driedeling van arcade, triforium en lichtbeuk. De gewelfribben suggereren mergelblokken in oker en rood, ze hebben rijke manchetten terwijl de witte gewelfvelden met ranken en bloemen versierd zijn. In de zijbeuken en transepten treffen we witte en donkergrijze natuursteenimitaties aan. Ook hier verbinden ornamentbanden kapitelen en kraagstenen. In transept en koor hebben de benedendelen van de muren tapijtmotieven. De schipkapellen vertonen gotische motieven die altaren, figuratieve schilderijen en beelden tot een geheel samenbinden (afb. 8).

In vergelijking met haar voorganger geeft deze schildering een heel ander beeld. Vlakken en geledingen gaan in elkaar overlopen door de ornamentaal werkende kleurvlakken. Herontdekking van authentieke schilderijen zorgde voor correcter stijlcitaten terwijl het kleurenschema warmer en donkerder werd door toepassing van donkerbruin, groen en donkergrijs tot zwart. Het karakter van de schilderijen is monumentaler doordat men niet meer streeft naar doorbreking van het muurvlak in de decoratieve details en de figuratieve voorstellingen¹⁶. Deze werkwijze is in overeenstemming met de gedachten van de kunsthistoricus St. Beissel en de kerkschilder F. Stummel in hun artikel „Die Farbengebung bei Ausmalung der Kirchen”. In een vijftal stappen mag een kerkinterieur naar keuze uiterst eenvoudig of zeer rijk gedecoreerd worden. De „dragende” delen kunnen door kleurstelling geaccentueerd worden, het muurwerk kan een natuursteenimitatie krijgen, gewelfribben, kapitelen en tenslotte ook de gewelfkappen kunnen beschilderd worden¹⁷. Op deze wijze worden zelfs neoklassicistische kerken in romaanse richting omgeduid.

De wijze waarop de Kläsenerschilderingen overgeschilderd worden is ook karakteristiek voor deze late periode. De heldere kleurstelling maakt plaats voor warmere tinten, de achtergrond wordt als vlak behandeld en ten dele ver-

Afb. 8. Altaar van St. Antonius van Padua. Architectuur, beeldhouw- en schilderkunst vormen één decoratief geheel. (Foto Monumentenzorg, 1978)

guld, perspectivische ruimtelijkheid maakt plaats voor hiëratische afstandelijkheid. De contouren worden door donkere lijnen geaccentueerd en beduidend verstrakt (afb. 5). Dit is in overeenstemming met de afkeer van een theoreticus als Thijm van het glanzende olieverfschilderij in de kerkdecoratie. Viollet-le-Duc sprak over het vermijden van een mobiele decoratie met eigen wetten die het architectonisch effect bederft en door een ezelschilderij vervangt¹⁸. Als in de St.-Savin-sur-Gartempe moet elke figuur uit „een enkelen omtrek bestaan, die zich op een helderen grond donker, of op een donkeren grond helder afteekent, slechts verduidelijkt door trekken die de overige vormen, de plooyen der draperieën, de binnenlijnen aangeven”¹⁹. De kunstenaar moet zijn autonomie, zijn ex-

historische taferelen, landschappen en allegoriën in glanzende olieverf, die geen deel van het gebouw uitmaken.

¹⁹ Viollet-le-Duc, „De schilderkunst in het westersch Europa der middeleeuwen met name in Frankrijk”, *Dietsche Warande* 9 (1871), 319-335, 10 (1874), 232-272, p. 333.

¹⁶ Brönnner, *o.c.*, rekent dergelijke schilderijen tot een derde en laatste ontwikkelingsfase.

¹⁷ *Zeitschrift für Christliche Kunst*, 1 (1888), kol. 163-170, kol. 303-314.

¹⁸ Deze aversie tegen het ezelschilderij vinden we ook bij Pugin en Alberdingk Thijm. De laatste verklaart zich tegen

pressie ondergeschikt maken aan de totale visie van de architect. De Cuypers II-polychromie voegt zich volledig naar deze regels en „wetten”.

WAARDERING EN KRITIEK

Doordat de kerkelijke decoraties zich in hun tijd van ontstaan onttrokken aan de kunstkritieken in dag- en weekbladen vinden wij weinig directe reacties, terwijl opdrachtgevers zich in de beschikbare archivalia slechts bij uitzondering uitdrukken over zaken die onze belangstelling hebben. De monumentale beschildering van de St.-Servaas is echter een schakel in een debat dat, al in de vroege negentiende eeuw, wordt ingezet door ontdekkers van de architectuurpolychromie in de klassieke oudheid, als Hittorff, Gau, Quatremère de Quincy, Semper en Schinkel. Voor de Engelse neogotici in de Cambridge Camden Society was de toepassing van kleur in het kerkgebouw al in 1843 een noodzaak. John Mason Neale schrijft in *Church Enlargement and Church Arrangement* dat een kerk geen werkelijke kerk is wanneer niet ieder raam met glas in lood is gevuld, wanneer niet iedere centimeter van de vloer belegd is met keramische tegels, wanneer er niet een koorhek is dat glanst van de helderste kleuren en goud. De volmaaktheid bereiken we voor hem pas wanneer plafonds en muren beschilderd zijn en van fresco's voorzien²⁰. Voor A. W. Pugin dienen in onze historische kerken het gewelf, de tegels, de muurschilderingen, wapenschilden, altaren en ramen zich harmonisch tot elkaar te verhouden en een geheel te vormen dat slechts door de combinatie van de delen bereikt kan worden. Geen enkel van die dele kan in deze harmonie gemist worden. In- en uitwendige van het kerkelijk gebouw moeten in harmonie met het doel van het bouwwerk zijn en de functie ervan weerspiegelen²¹. Alberdingk Thijm verlangt naar de herleving van de muurschilderkunst, die onderdeel van het bouwwerk is, waarbij de kunstenaar afstand

doet van „dweepend individualisme”, zich aansluit bij het leven in de christelijke maatschappij en zijn werk invoegt in de geest van de kerk, de „vergaderplaats van de maatschappij bij uitnemendheid”²². De roep om eenheid en harmonie van de neogotici wordt nog eens samengevat door pastoor H. J. M. Everts uit Helvoirt in zijn compilatiewerkje en catechismus van de kerkelijke kunst: *Onze Kerken*. De kerkschildering is „het boek der leeken”²³. „De kunsten behooren in Gods heiligen Tempel tot zijne meerdere eer een concert uit te voeren waarbij door de harmonie der deelen de eenheid van het geheel te heerlijker uitkomt”²⁴. Ook de al geciteerde, breedspakige J. W. Brouwers laat het karakter van het gebouw van de harmonie der delen afhangen: „Wanneer bouw-, beeld- en schilderkunst, elkaar ondersteunend en volmakend, in maat en gewicht harmonisch samenwerken, dan kunnen wij eene ware kerk hebben...”²⁵. Het bouwwerk is voor hem een levend organisme, een onbeschilderde kerk is een onbeschreven boek, een orgel dat niet bespeeld wordt, een preekstoel vanwaar geen woord van waarheid klinkt. De kerk is een metafoor van de christenkerk, de schilderkunst een middel tot prediking. De kerkelijke kunstenaar verheerlijkt God, verdeugdzaamt de mens, aan hem worden de hoogste eisen gesteld. De kunsten moeten zich ontwikkelen in harmonische verhouding, als zangpartijen „in volmaakte akkoorden en stroomen van onweêrstaanbare harmonie...” De waardering voor een interieur als dat van de St.-Servaas dat aan al deze criteria voldeed wordt in bovenstaande betogen eigenlijk impliciet uitgesproken. Door zijn karakter als „Gesamtkunstwerk” was dit interieur, in de tijd van zijn ontstaan althans, aangepast aan de eisen van katholieke opdrachtgevers, theoretici en gelovigen.

Door een samengaan van verschillende factoren zijn de meeste neogotische kerkinterieurs in de achter ons liggende jaren aangetast of zelfs

²⁰ Geciteerd in: J. F. White, *The Cambridge Movement, The Ecclesiologists and the Gothic Revival*, Cambridge 1979², 187.

²¹ A. W. N. Pugin, *Les vrais principes de l'architecture ogivale chrétienne, avec des remarques sur leur renaissance aux temps actuel. Remanié et développé d'après le texte anglais de A. W. N. Pugin par T. H. King. Et traduit en français par P. Lebrocqy*, Bruges 1850, 68-69.

²² J. A. Alberdingk Thijm, *De muurschilderingen van G. Guffens en J. Swerts besproken ter gelegenheid der ten-toon-stelling hunner kartons in de Koninklijke Akademie van Beeldende Kunsten te*

Amsterdam. Overgenomen uit het dagblad De Tijd, Amsterdam 1861, 4, 14-15.

²³ H. J. M. Everts, *Onze Kerken. Over Kerkgebouw, Kerkmeubel, Kerkgerede, Kerkversiering, enz. Met een aanhangsel over de Kleeding en Onderscheidingsteekenen van Kerkelijke Waardigheidsbekleeders door H. J. M. Everts, Pastoor van Helvoirt, Roermond z.j. (1887), 192.*

²⁴ *Ibid.*, 183-185.

²⁵ Brouwers, *o.c.*, 531.

geheel verdwenen. Het karakter van de „totale harmonie” werd niet meer begrepen of anders geïnterpreteerd.

De zorg voor historische monumenten maakte zich steeds meer los van de wensen van de opdrachtgevers, men maakte een wetenschappelijker studie van het als autonoom object geziene monument en ging daarbij grote waarde hechten aan de structurele eerlijkheid van het gebouw en aan de authenticiteit van de onderdelen. Een bouwwerk dat door aanpassingen het geestelijk eigendom was geworden van een bepaalde groep moest teruggegeven worden aan de gemeenschap door het te ontdoen van vertekende veranderingen die het „oorspronkelijke” karakter aantastten. Men accepteerde de vermenging van authentieke stukken en meubels in neostijl niet meer. Het van vreemde smette bevrijde bouwwerk zou door zijn intrinsieke, eigen waarde het alledaagse overstijgen.

Daarnaast werd de overheersende positie van de architectuur in de kerkelijke kunst aangetast door het benadrukken van de persoonlijke expressie van de kerkelijke kunstenaar die als autonoom schepper het ambachtelijk karakter van de neogotische kerkelijke kunst trachtte te ontstijgen, zich ontworstelde aan de ban der historische stijlen²⁶. Met het „hem alleen eigen lyrisch vermogen [zou hij] het zielelement weten over te brengen in zijn kunst”, en creëerde hij een schoonheid „die geestelijk, mystiek en onvergankelijk van aard zou zijn”²⁷. De kunst moest als „gemeenschapskunst” het niveau van de ateliermatige decoraties in de Cuyperskerken overstijgen. G. Brom kritiseert het gebrek aan kunstenaarschap onder de medewerkers in Cuypers' kunstwerkplaatsen en betreurt het dat de wens van de architect alles zelf in de hand te houden, het gehalte van het werk nadelig beïnvloedde²⁸. Jan Stuyt schreef in het herdenkingsnummer van *Het Gildeboek*: „Het ware zeker te wensen dat de bouwmeester immer raschte kunstenaars om zich heen vond, die zijn gebouwen harmonieus konden versieren”.

Ook de wijze van beleven van de eredienst onderging veranderingen. Th. Molkenboer be-

pleitte in 1900 de bouw van „volkskerken”, waarin de liturgie en de persoonlijke devotie van het kerkvolk meer aandacht konden krijgen door een centrale dispositie²⁹. Kerken als „gemeenschappelijk huis waar allen, als broeders, geschaard staan om de tafel — het altaar — zeker als toeschouwers van wat hier verricht wordt, maar niet als passieve toeschouwers: want zelfs de minste behoort tot ‘de Koninklijke Priesterschap’ en zal door werkdadige deelname, door woord en handeling, aan de eeredienstverrichtingen moeten deelnemen”³⁰.

Als een rode draad loopt door dit alles heen de toenemende waardering voor het echte, onbeklede, in eigen kleur en vorm sprekende materiaal. Al in de neogotische architectuurtheorie speelt het materiaal een grote rol. Cuypers paste in zijn kerken de onbeklede baksteen al vroeg toe, zij het van een dunne kleurlaag voorzien waar hij dit nodig achtte. G. Bandmann ziet een ontwikkeling in de late negentiende eeuw van de idealistische naar de naturalistische schoonheidsleer, van een esthetiek die de Idee en de vorm laat prevaleren boven het materiaal naar een denkwijze die het zintuiglijk waarneembare karakter van het materiaal centraal stelt en de vorm hier noodzakelijk uit ziet voortvloeien³¹.

De critici

In de meningen over de St.-Servaas zijn bovengenoemde gedachten op de voorgrond of in het verre verschiet aanwezig. Wanneer de „Commissie voor de Monumenten van Geschiedenis en Kunst in Maastricht” bij monde van de Heer Schaepekens van Riemst in mei 1936 aan de directeur van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg verzoekt na te gaan of het interieur van de kerk niet met rijkssteun kan worden opgeknapt speelt de waardering voor het authentieke materiaal een rol. De Commissie zag Cuypers' aanvullingen ongetwijfeld als verstoringen van het monument. Gerard Brom constateerde in 1933 al dat Cuypers' oog „harder kleuren verdroeg dan onze tegenwoordige smaak...” toen hij „in naam der geschiedenis” de kolommen van St.-Servaas „blindweg met geschilder-

²⁶ Met name de katholieke kunstkring „De Violier”. Zie hierover o.a. C. Meuleman, *Hedendaagsche religieuze kunst*, Amsterdam 1936.

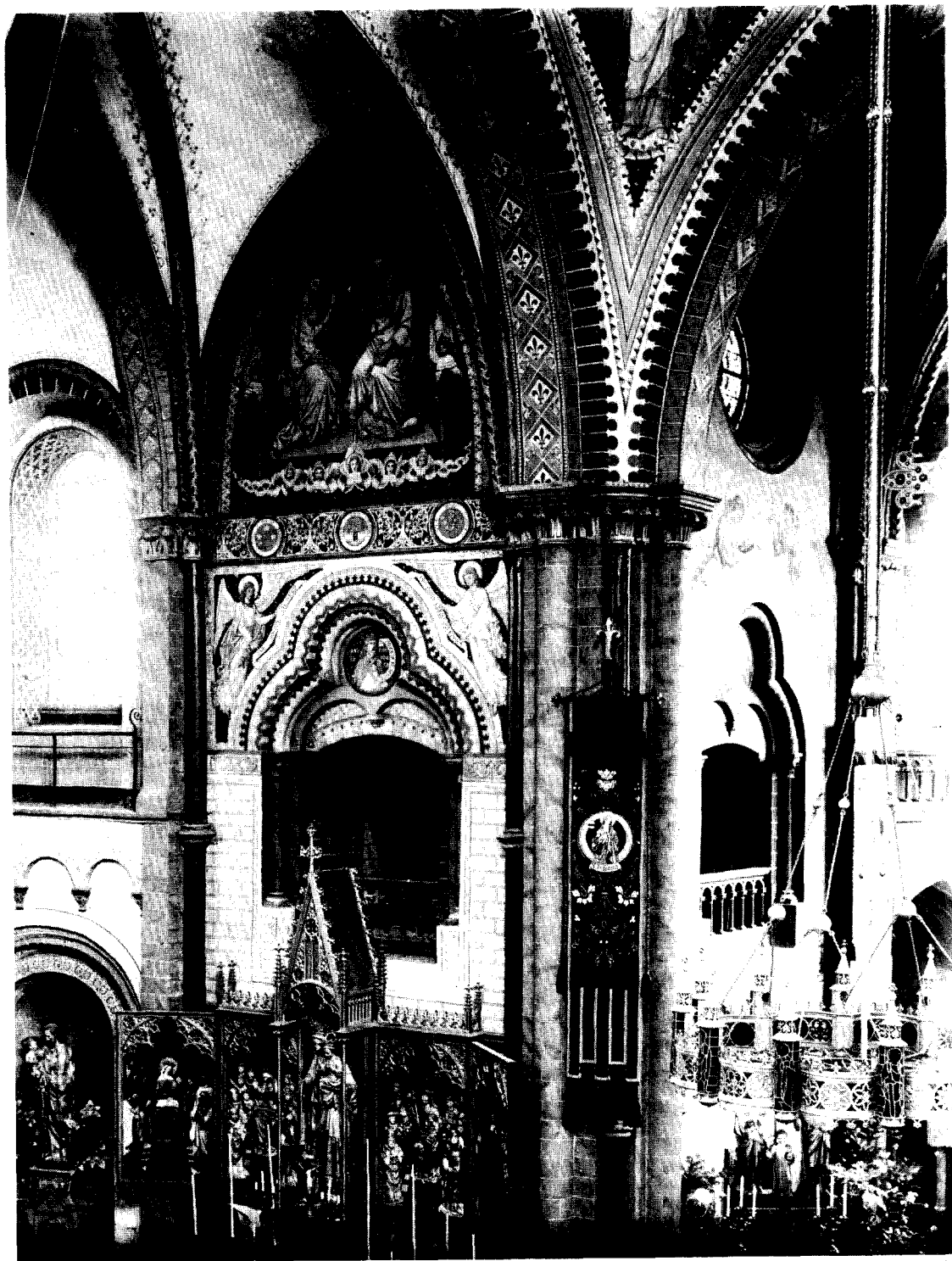
²⁷ Roos Verheyen, „Het kunstenaarschap van Antoon Derkinderen”, *Antoon Derkinderen 1859-1925*, catalogus 's-Hertogenbosch 1980, 17-29, 21.

²⁸ G. Brom, *De herleving van de kerkelijke kunst in katholiek Nederland*, Leiden 1933, 190 vv.

²⁹ Th. Molkenboer, „Volkskerken”, *De Katholiek* 118 (1900), 387 vv.

³⁰ E. Cuypers, „Aantekeningen over kerkenbouw”, *Het huis oud en nieuw*, aug. 1926.

³¹ G. Bandmann, „Der Wandel der Materialbewertung in der Kunsttheorie des 19. Jahrhunderts”, *Beiträge zur Theorie der Künste im 19. Jahrhundert I*, Frankfurt a.M. 1971, p. 129-157.

Afb. 9. De Onze-Lieve-Vrouwe Munsterkerk te Roermond met de decoraties en meubels uit het atelier Cuypers vòòr de restauratie van 1960 en volgende jaren. (Foto Monumentenzorg, 1914)

Afb. 10. De Munsterkerk na de reconstructie van het middeleeuwse kleurenschema en de verwijdering van het meubilair.

(Foto Hans Sibbelee, 1964, Kunsthist. Instituut Nijmegen)

de voegen wit blokte over de mergelsteen” en daarenboven ook nog eens „allerslapste muurschilderingen” aan liet brengen³². J. J. M. Timmers zegt erover in 1955: „Cuypers was zelden gelukkig bij het aanbrengen van kleur”. „Wij houden meer van het grillige en afwisselende spel der steenblokken in pijlers en bogen, dan van de pijnlijk regelmatig geschilderde schijnvoegen der negentiende eeuw”. Hij verlangt naar een nieuwe restauratie die de somberheid van het inwendige doet verdwijnen en het „ware gezicht van dit eerbiedwaardig kerkgebouw” zichtbaar maakt³³. Een tiental jaren eerder waardeerde hij wel de polychromie in

negentiende-eeuwse kerkgebouwen, maar in oudere kerken was de veelkleurige beschikking voor hem een der rampen³². Hij somt een groot aantal kerken (Susteren, Maastricht: St.-Servaas, Venlo, Nijmegen, Zutphen, Utrecht en Ootmarsum) op die zo ontsierd worden en beantwoordt de vraag of deze polychromie uit onze *middeleeuwse* kerken moet verdwijnen met een „onomwonden en onvoorwaardelijk” ja!³⁴. Ten gevolge van oorlogsschade en restauraties is inderdaad van deze kerken de polychromie verloren gegaan met uitzondering van de St.-Servaas.

³² Brom, *o.c.*, 184.

³³ J. J. M. Timmers, *De Sint Servaaskerk te Maastricht*, Utrecht-Antwerpen 1955, 24.

³⁴ J. J. M. Timmers, *Kerkelijke Monumentenzorg*, Utrecht 1943, 22.

Ook het *Kunstreisboek* schrijft — ongetwijfeld bij monde van E. H. ter Kuile —: „De indruk van het inwendige lijdt, door de sterk sprekende en niet zeer gelukkige veelkleurige beschrijving die uit het eind van de vorige eeuw dagtekent”. Dezelfde zegt in 1975 nog eens over het westkoor: „Een trieste lichtabsorberende saus bedekt alle wanden. Men moet zich aan deze hinder ontworstelen om de schoonheid van de ruimtecompositie te zien”³⁵. Sinds de brand die in 1955 de neogotische toren op het westwerk grotendeels verwoestte leeft ook bij de gebruikers van de kerk de wens naar een lichtere ruimte, waar in de zin van de liturgische vernieuwing een beter contact met het liturgisch gebeuren mogelijk is. De roep om restauratie wordt dan steeds vaker gehoord. Door achterstallig onderhoud en vervuiling is de conditie der schilderijen sterk achteruitgegaan. Door de sterke vervuiling wordt de oorspronkelijke lichte toestand geïdealiseerd. Tegelijkertijd worden verscheidene kerken hersteld waarbij het eerlijke materiaal prevaleert. St.-Gertrudis in Nijvel wordt inwendig als schoon metselwerk behandeld evenals de kerk te St.-Odiliënberg. Ook de kapittelkapel van de St.-Servaas wordt rond 1955 ontleisterd zodat de ruwe kolenzandsteen zichtbaar wordt — een historisch uiteraard onjuiste situatie. De Catharijnekkerk te Utrecht wordt teruggerepareerd van een neogotische bisschopskerk naar een koele, heldere Noordnederlandse kloosterkerk. Ook in de Roermondse Munsterkerk verwijderd men de polychromie van de Cuypersrestauratie mèt al het neogotische meubilair ten faveure van een middeleeuws interieur (vgl. afb. 9 en 10).

Volgens deze opvatting is ook van de St.-Servaas het oostkoor gerepareerd door B. Glaise in 1963-64. De muurschilderingen van de fasen Cuypers I en II werden zonder enige documentatie verwijderd. Eronder bleek nauwelijks middeleeuws werk aanwezig. Op de gewelven en de absiskalot werd op dezelfde wijze de tweede schildering verwijderd. De Kläsenerschildering werd blootgelegd en met gebruikmaking van middeleeuwse sporen zodanig gerepareerd dat ze een zeer oude indruk wekte³⁶. Boven het witte muurwerk zweeft de schildering

als een autonoom kunstwerk in de ruimte: een goed voorbeeld van een visie uit de jaren zestig, een „baken” of een „probleem”. C. J. M. van der Veken bepleit in 1974 „rehabilitatie van de sterke romaanse ruimte”. Het is wellicht overbodig een lans te breken voor een lichte kleur op wanden en pijlers c.q. zuilen in kerk en westbouw”³⁷. Het al gerestaureerde koor is hiertoe dan als aanzet op te vatten.

De restauratieplannen nemen vierentwintig jaar na de brand van de westtoren vastere vorm aan bij het verschijnen van het rapport *Restauratie Sint Servaaskerk Maastricht* dat in opdracht van de Stichting tot Restauratie van de Sint Servaas te Maastricht is opgemaakt door de bureaus T. van Hoogevest en P. G. H. Satijn met medewerking van W. Haakma-Wagenaar. Het verschijnen van dit rapport wordt begeleid met krantekoppen als „herstel in oude toestand”, „stralen in vroegere glorie” terwijl De Limburger zelfs de ontleisterde kapittelkapel als toekomstbeeld voorspiegelt. De N.R.C. spreekt van een „neogotische vergissing”: de St.-Servaas moet worden „ontdaan van alle franje, robuust zoals zij vroeger is geweest”.

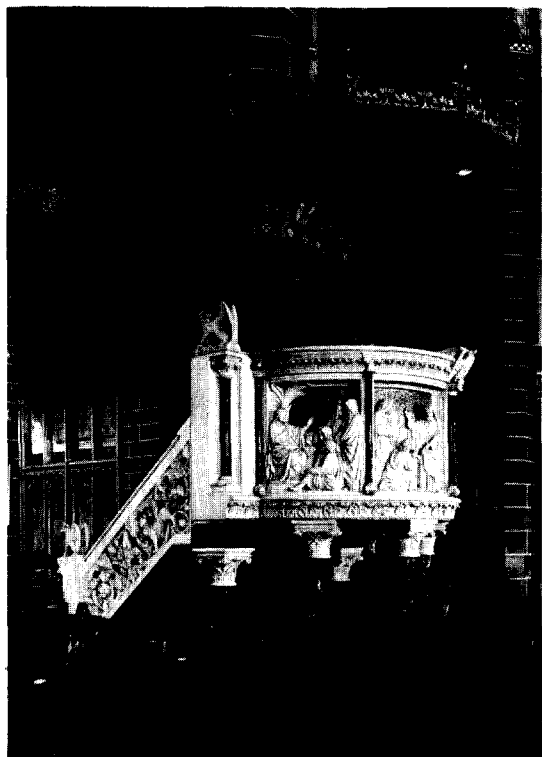
Hoewel het rapport Van Hoogevest-Satijn uitvloeisel is van alle kritiek in het verleden, kritiseert het zelf niet. Heel genuanceerd stipt men aan: „Algemeen wordt de negentiende-eeuwse restauratie (...) bekritiseerd en aangedrongen op revisie van zijn [Cuypers] werk”. Inhoudelijk is de nota opzettelijk vaag gehouden: men wil geen „te dogmatische benadering”, stelt wel dat de verflagen van de inwendige uitmontering in een zeer slechte staat verkeren en geeft drie mogelijke oplossingen. Het Cuypersconcept kan gehandhaafd blijven (dit zou dan een volledige vernieuwing moeten inhouden), het gotische kleurenschema kan teruggebracht worden in de hele kerk, of alleen in middenschip en zijbeuken. Het herinneringsbeeld in de transepten en kapellen blijft in dit laatste geval intact. W. Haakma-Wagenaar pleit in zijn als aanhangsel in het rapport opgenomen „Verslag van onderzoek en voorstellen voor de restauratie” van oktober 1978 voor de laatste mogelijkheid. Onderzoek maakte hem duidelijk dat de kwaliteit van de in olieverf uitgevoerde Cuy-

³⁵ E. H. ter Kuile, *De romaanse kerkenbouwkunst in Nederland*, Zutphen 1975, 45.

³⁶ W. Haakma-Wagenaar, „Verslag van onderzoek en voorstellen voor de restauratie”, bijlage bij *Restauratie Sint Servaaskerk Maastricht*, Maastricht 1979, B1-26.

³⁷ C. J. M. van der Veken, *Sint Servaaskerk te Maastricht. Rapport over de algemene technische toestand*, Den Haag-Maastricht 1974, 62.

Afb. 11. De preekstoel in de St.-Servaas uit 1868 is opgenomen in de decoraties van 1898.

(Foto Monumentenzorg, 1978)

persschilderingen zeer slecht is. Voor hem is het voortbestaan van de neogotische decoraties dan ook niet afhankelijk van kritiek op het karakter en de vormgeving ervan, maar van de technische kwaliteit die hij slecht acht. Vernieuwing is noodzakelijk en levert dan een niet-authentieke Cuyperspochromie op waardoor voor hem de keuze voor de „oorspronkelijke” middeleeuwse uitmontering gemakkelijk is. Deze uitmontering „laat de kwaliteiten van de architectuur beter uitkomen en brengt in wezen de lichte kerk terug die tot het ingrijpen van Cuypers heeft bestaan”³⁸. De muurvlakken, scheibogen, vensterdagkanten, het gewelf en de ribben waren wit, de pijlers donkergrijs, de dekljsten, de schalken en de wandlijst geel, terwijl de sculpturale delen gepolychromeerd waren³⁹. Het resultaat zal dan een compromis zijn dat volledig voorbijgaat aan het eigen karakter van het inte-

rieur als neogotisch „Gesamtkunstwerk”. De interieurstukken, nu harmonisch geplaatst in een aangepaste omgeving, zullen dan als onbarmhartig geïsoleerde objecten verschijnen (afb. 11). De wijze waarop Cuypers onvolkomenheden in de architectuur verdoezelde zal verloren gaan terwijl het waardigheidsmotief van de kathedrale driedeling verdwijnt.

CONCLUSIE

De waardering voor het historisme en de neogotiek is in de laatste jaren toegenomen. Constateerde G. Bandmann in de jaren vijftig nog ontpleisteringswoede, werd in die tijd de polychromie verwijderd uit de Dom van Spiers en de kerk van Freckenhorst, nu kan K. Schmidt-Thomsen in Maastricht het zorgvuldig herstel van dergelijke decoraties in onder meer Neuenkirchen en Münster schetsen⁴⁰.

Dit kan in Nederland niet genegeerd worden. Neogotische decoraties in oudere kerken zijn langzamerhand zeldzamer geworden dan gereconstrueerde middeleeuwse polychrome schema's. Cuypers' decoratie moet als document van de emancipatie van het katholieke volksdeel in zuidelijk Nederland gewaardeerd worden, als een getuigenis van een esthetica die in staat was tot eigentijdse vormgeving met grote innerlijke samenhang. Het is nog maar de vraag of onze „wetenschappelijk geschoolde” restaurateurs hiertoe ook in staat zijn, mede door het feit dat een samenhangende visie bij de opdrachtgever ontbreekt. Het zich verschuilen achter een „bestaan” en „reconstrueerbaar” middeleeuws concept verhuult het ontbreken hiervan.

De authenticiteit van de kerk is in het geding. Deze is in dit geval niet alleen afhankelijk van het materiaal waaruit het monument is opgebouwd, maar ook van het bestaande visuele beeld, ook in het inwendige. Wanneer het werkelijk nodig zou zijn de schilderingen te kopiëren dan moet hiertoe worden overgegaan en men moet niet de gedachtengang volgen die in Frankrijk bij het herstel van de bedakingen van de St.-Sernin in Toulouse werd ontvouwd. Daar waren de lijsten en profielen van Violletle-Ducs opbouw zo slecht dat ze volledig vernieuwd moesten worden. De authenticiteit van diens werk zou dan volledig verloren gaan, meende men, en het besluit werd genomen dan

³⁸ W. Haakma-Wagenaar, *o.c.*, B 11.

³⁹ *Ibid.*, B 7.

⁴⁰ K. Schmidt-Thomsen, „Erfahrungen mit der Restaurierung von neugotischen Gesamtkunstwerken”, in de bovengenoemde Symposiumbundel, Maastricht 1979.

toch maar de vroegere, laatmiddeleeuwse toestand te reconstrueren. Gelukkig was aan dit besluit wel een reflectie over de problematiek en een positiebepaling van opdrachtgever, architect en kunsthistoricus voorafgegaan, iets wat ook in Nederland vaker zou moeten gebeuren, zeker als het gaat om objecten van nationaal belang⁴¹.

Zelfs wanneer men zich voorneemt pijnlijk nauwkeurig de bestaande toestand te volgen, waar ik hier nadrukkelijk voor pleit, dan nog zal, wanneer de schilderijen en de gehele kerk

in acht jaar subject zullen zijn van de visie van een team van architecten en deskundigen, het eindresultaat ten opzichte van de huidige toestand een aanzienlijke verschuiving te zien geven. Deze wordt door het noodzakelijk constructief herstel maar ten dele gerechtvaardigd. Een radicale interieurwijziging zou nog ingrijpender zijn: een zeer geleidelijk verlopend herstel zal de continuïteit en de historische waarde van de huidige toestand beter waarborgen dan een centraal geleide 'mammoetoperatie'.

⁴¹ *Les Monuments Historiques de la France*, no. 1, 1981, the-nummer „Restaurer les restaurations”, passim.

SUMMARY

A radical restoration of the Romanesque St.-Servaas Church in Maastricht has been under consideration since the 1930s. One of the main problems has been the polychromatic decoration of the interior, which was applied between 1858 and about 1870 after a design by P. J. H. Cuypers in Neo-Romanesque and Neo-Gothic stylistic forms (Cuypers I) and starting in 1882 was painted over and adapted to an altered taste (Cuypers II). As a result, the interior is a good example of a nineteenth century *Gesamtkunstwerk* and as such it has been highly valued in terms of the theories on architectural polychromy and ecclesiastical art. This is illustrated by citations on the subject from the writings of J. M. Neale, A. W. Pugin, J. A. Alberdingk Thijm, and J. W. Brouwers.

However, a series of extremely critical evaluations by, for example, G. Brom, J. J. M. Timmers, and C. van der Veken, began to appear since 1933. Changed liturgical concepts, greater appreciation for honest material, a more scientific approach to the preservation of monuments, and greater emphasis on the personal talents of the artists who created ecclesiastical arts, led to a movement for the removal of the polychromatic decorations.

The present restoration plans, which represent a compromise between reconstructed medieval decoration and retention of some of Cuypers' components, are criticized. The historical value of the decoration, its character as part of a *Gesamtkunstwerk*, and preservation of the authentic visual aspect of the building, all argue for integral preservation, possibly by overpainting.

EIGENDOM VAN VONDSTEN GEZIEN IN HET LICHT VAN HET BURGERLIJK WETBOEK EN DE MONUMENTENWET

J. G. VAN BURK*

I. INLEIDING

De laatste jaren is er een toename te constateren van vondsten, die al dan niet oudheidkundige en/of geldelijke waarde hebben. De vondsten kunnen op velerlei wijze aan het licht komen, maar er is hoofdzakelijk een viertal categorieën van werkzaamheden te onderscheiden waarbij de meeste vondsten worden gedaan.

In de eerste plaats worden er steeds meer vondsten gedaan bij allerhande grondwerkzaamheden, zoals bij het bouwen van huizen, het aanleggen van wegen etc. De toename van het aantal grondwerkzaamheden gedurende de laatste jaren is een van de oorzaken van het groeiend aantal vondsten.

Daarnaast zijn er natuurlijk de vondsten, die gedaan worden bij oudheidkundig bodemonderzoek. Op zoek naar oudheidkundige zaken wordt de grond professioneel afgegraven. Dit geschiedt in de meeste gevallen of onder leiding van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek of onder leiding van Universiteiten, of door stadsarcheologen.

Een derde categorie omvat de werkzaamheden van amateur-archeologen. Door hun wetenschappelijke inslag zijn ze voor de ontdekking van oudheidkundige plaatsen en voorwerpen van groot belang.

Tot slot kunnen we de activiteiten van „schatgravers” onderscheiden.

Zij geven meestal geen blijk van wetenschappelijke belangstelling maar leggen de nadruk op eigen winstbejag. Helaas richten ze vaak onherstelbare schade aan, wanneer er door middel van ondeskundige „opgravingen” oudheidkundige gegevens verloren gaan.

Over de eigendom van deze vondsten rijzen vragen, waarbij vragen over de eigendom van

muntvondsten het sterkst in de belangstelling staan.

Aan de hand van de wettelijke regelingen op dit punt zal ik trachten mogelijke vragen te beantwoorden. Daarbij dient in ogenschouw genomen te worden, dat het verzamelbegrip vondsten enerzijds behelst het begrip „schat”, een vondst die meestal geldelijke waarde heeft en anderzijds het begrip „monument”, een vondst met oudheidkundige waarde. Bovendien sluiten de begrippen „schat” en „monument” elkaar niet uit.

Artikel 642 Burgerlijk Wetboek (B.W.) regelt de eigendomsverhouding in geval van schatvinding. In lid 2 van art. 642 wordt het begrip „schat” als volgt gedefinieerd:

Men verstaat door eenen schat alzoodanige verborgene of begraven zaak, waarop niemand zijn regt en eigendom kan bewijzen, en die door een louter toeval ontdekt is.

Het B.W. bevat een algemene regeling met betrekking tot schatten.

Een bijzonder soort schat is een roerend monument. Een regeling aangaande monumenten kwam in 1961 met de invoering van de Monumentenwet. Daar de Monumentenwet een bijzondere wet is en het B.W. een algemene wet, gaat de Monumentenwet voor. Onder monumenten verstaat deze wet:

- 1) *alle vóór tenminste vijftig jaar vervaardigde zaken, welke van algemeen belang zijn wegens hun schoonheid, hun betekenis voor de wetenschap of hun volkskundige waarde.*
- 2) *terreinen, welke van algemeen belang zijn wegens daar aanwezige zaken als bedoeld onder 1),*
- 3) *alle zaken en terreinen, welke van algemeen belang zijn wegens de aan die zaken en terreinen verbonden geschiedkundige herinneringen.*

* J. G. van Burk, geboren in 1954, studeert Nederlands Recht met als afstudeerrichting Administratief Recht. Sinds oktober 1978 is hij werkzaam bij de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek op de afdeling Beschrijving en Monumentenzorg als student-assistent. Hij

doet een onderzoek naar de bescherming van oudheidkundige monumenten door middel van de wet op de Ruimtelijke Ordening. Dit artikel is ontstaan doordat er zich bij de R.O.B. regelmatig gevallen voordeden waarbij de problematiek van de eigendom van vondsten in het geding was.

De wet regelt in hoofdzaak de bescherming van onroerende monumenten, maar geeft in de artikelen 22 t/m 25 een regeling met betrekking tot opgravingen en vondsten, m.a.w. een regeling aangaande roerende monumenten.

Ik hoop in onderstaand betoog enerzijds te wijzen op de verbanden tussen art. 642 B.W. en de art. 22 t/m 25 Monumentenwet en anderzijds de leemten aan te tonen tussen beide regelingen aan de hand van de meningen, zoals die zich in de loop der jaren in de literatuur gevormd hebben.

Tevens wordt een vergelijking gemaakt tussen art. 642 B.W. en de desbetreffende artikelen van het Ontwerp Burgerlijk Wetboek en wordt ingegaan op door de Rijkscommissie voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek voorgestelde wijzigingen van de Monumentenwet.

II. DE REGELING IN HET BURGERLIJK WETBOEK; ART. 642.

Art. 642 luidt als volgt:

- lid 1. De eigendom van eenen schat behoort aan dengenen, die denzelven op zijn eigen grond gevonden heeft. Indien de schat op den grond van een ander gevonden wordt, behoort de eene helft aan den vinder, en de wederhelft aan den grondeigenaar.*
- lid 2. Men verstaat door eenen schat alzoodanige verborgen of begravenen zaak, waarop niemand zijn regt van eigendom kan bewijzen en die door een louter toeval ontdekt is.*

A. Wanneer we het begrip „schat” gaan ontleden, zien we dat aan drie voorwaarden cumulatief voldaan moet worden:

1) De zaak moet „verborgen of begraven” zijn. Hieruit blijkt allereerst dat het voorwerp algemeen bepaald is, d.w.z. in principe kunnen allerlei dingen onder het begrip schat vallen, kostbaar of niet kostbaar. Er wordt namelijk met een algemene aanduiding gewerkt: „al zoodanige zaak”.

Er wordt wel als vereiste gesteld dat ze aan het oog onttrokken moet zijn geweest, verborgen of begraven. Dit wijst erop, dat ze door een menselijke handeling gekomen is op de plaats waar ze gevonden is, aldus Diephuis. (Het Nederlandsch Burgerlijk Regt, zesde deel, 2e druk, blz. 43).

Beekhuis acht het echter niet noodzakelijk dat de verberging opzettelijk moet hebben plaatsgehad. Zaken kunnen ook verborgen raken door een overstroming of een aardbeving e.d. en als zodanig kunnen ze eveneens als schat be-

schouwd worden. (Asser-Beekhuis, Zakenrecht, tweede deel, tiende druk, blz. 83). Onder het begrip schat valt evenwel niet datgene wat de natuur vormt, zoals bijvoorbeeld erts, mineralen.

Het begraven of verbergen doet tevens denken aan voorwerpen die roerende zaken zijn. Ze bevinden zich wel in de grond, maar zijn er niet zodanig mee verbonden, dat van onroerende zaken gesproken kan worden.

Het maakt geen verschil hoe lang de zaak verborgen of begraven is geweest. De wet vereist niet dat de zaak gedurende een bepaalde tijd, ook niet gedurende een geruime tijd, verborgen of begraven moet zijn geweest.

2) Niemand moet zijn recht van eigendom kunnen bewijzen. Het is niet voldoende dat iemand zijn eigendomsrecht op de grond bewijst, om zodoende ook verzekerd te zijn van de eigendom van de verborgen of begraven zaak.

Er zal een bewijs van eigendom ten aanzien van de zaak zelf geleverd moeten worden. Hij, die beweert eigenaar van de zaak te zijn, zal dit moeten bewijzen wil het karakter van schat aan deze zaak ontnomen worden.

Wanneer iemand dit bewijs levert, dan betekent dit impliciet dat het gevondene geen schat was.

In het Romeinse recht eiste men dat de verberging van de schat zover in het verleden lag, dat daardoor de oorspronkelijke eigenaar of diens rechtverkrijgenden niet meer opgespoord konden worden. Wanneer echter uit de aard van de schat volgt dat zij eerst uit de laatste tijd stamt, dan wordt volgens Beekhuis veelal aangenomen dat toch van een schat gesproken kan worden, wanneer opsporingen zijn gedaan om de eigenaar te vinden, maar deze geen succes hebben opgeleverd. (Asser-Beekhuis zakenrecht, tweede deel, tiende druk, pag. 84).

3) De zaak moet door een louter toeval ontdekt zijn. Diephuis zegt hierover: „Dit vereiste moet niet al te letterlijk opgevat worden. Louter toeval betekent niet dat de ontdekking plaats moet hebben gevonden zonder dat er een menselijk handelen aan ten grondslag heeft gelegen. Het vinden van een schat is vaak het gevolg van graven in de grond en in de zin van de wet wordt de schat dan toch geacht ontdekt te zijn door een louter toeval.

Het is eveneens niet noodzakelijk dat men aan het bestaan van een schat niet heeft gedacht, maar alleen dat er niet opzettelijk naar gezocht is, dat er niet is gewerkt met het doel

om een schat te vinden, maar dat deze gevonden is, hetzij door een toevallige omstandigheid, hetzij bij werkzaamheden die een ander doel dan schatvinding hadden". (Diephuis, *Het Nederlandsch Burgerlijk Regt*", zesde deel, tweede druk, blz. 46).

. Trekt Diephuis dit vereiste al enigszins in twijfel, de moderne literatuur beschouwt de woorden, dat een schat door louter toeval ontdekt moet zijn, als niet geschreven. (Asser-Beekhuis, *Zakenrecht*, tweede deel, tiende druk, pag. 84 en Pitlo, *Het Zakenrecht*, deel 2, zevende druk, blz. 187).

In hun opvatting kan er dus eveneens van een schat gesproken worden als er opzettelijk naar is gezocht.

B. Wanneer we het eerste lid van art. 642 nader beschouwen, val het accent op twee problemen, die tevens een onderlinge samenhang vertonen:

- 1) wanneer is een schat „gevonden”?
- 2) wat is bij de schat de wijze van eigendomsverkrijging?

ad 1) Is het ontdekken van het bestaan voldoende of moet men zich het bezit van de schat hebben verschafte? Land is van mening dat er geen algemene regel te stellen valt (Land, *Verklaring van het Burgerlijk Wetboek II*, tweede druk, blz. 148). Dat is misschien een reden, waarom men er verschillend over denkt in de literatuur. Art. 642 werkt aan de verwarring mee door in lid 1 over „vinden” te praten en in lid 2 over „ontdekken”. Diephuis zegt er het volgende over: „Het is niet nodig, dat de vinder de schat in zijn bezit heeft gekregen, dat hij zich die reeds heeft toegeëigend. Men moet zelfs niet vorderen dat hij de schat aan het licht gebracht, zichtbaar gemaakt heeft. Al zal nu het recht op de schat eerst verwezenlijkt worden, wanneer deze voor de dag is gekomen, en van datgene, waarin hij verborgen was, losgemaakt, en al was er daarom gereede aanleiding om in het tweede lid van ontdekken te spreken, de vinder heeft toch volgens het eerste lid reeds als zodanig het recht verkregen op de schat, waarvan hij het bestaan heeft ontdekt”. (Diephuis, *Het Nederlandsch Burgerlijk Regt*, zesde deel, tweede druk, blz. 48).

Meyers beweert evenwel het tegenovergestelde. Als vinder van een schat beschouwt Meyers hij, die de schat ontdekt en tot zich neemt.

Wanneer de ontdekker de schat niet tot zich neemt, is hij dus geen vinder. Ontdekker is in zijn opvatting hij, die de schat blootlegt, niet

hij, die de plaats ervan weet te bepalen. Hij motiveert zijn opvatting met het argument dat, voordat de schat feitelijk aan het licht is gebracht, de volstreekte zekerheid omtrent het bestaan ervan ontbreekt. (Meyers, *Ars Aequi* 53-54, p. 123; Toelichting op art. 5.2.3. en art. 5.2.9. *Ontwerp Nieuw B.W.* blz. 392).

De Boer is hier niet van onder de indruk. Volgens hem is het niet relevant, dat de volstreekte zekerheid ontbreekt voordat de schat feitelijk aan het licht is gebracht. Pas na het feitelijk aan het licht brengen is het belangrijk dat iemand ontdekker is en dan bestaat de volstreekte zekerheid wel. Daarvoor is nog niets te verdelen en doet het er niet toe wie ontdekker genoemd wordt. Naar de opvatting van de Boer moet men geacht worden ontdekker en ook vinder te zijn, zodra men als eerste met redelijke zekerheid het bestaan van de schat weet aan te tonen. (de Boer, *Rechtsgeleerd Magazijn Themis* 1973, blz. 424 en 425). De opvatting van de Boer vertoont duidelijk overeenkomsten met de opvatting van Diephuis.

Meyers stelde als tweede vereiste voor het zijn van vinder, dat hij de schat tot zich neemt. Anders gezegd dat, hij, die het bezit verwerft, zich de feitelijke macht verschafte met de bedoeling (de helft van) de schat voor zich zelf te houden. Ook hier heeft de Boer zijn bedenkingen tegen. Deze zienswijze komt volgens hem op losse schroeven te staan als het geval zich voordoet, dat de ontdekker een ander persoon is dan degene die zich het bezit verschafte. De ontdekker is geen vinder, daar hij de schat niet tot zich genomen heeft en de bezitter is geen vinder, omdat hij niet ontdekt heeft. (de Boer, *R. M. Themis* 1973, blz. 425 en 426). Met Diephuis en de Boer ben ik van mening dat het aanbeveling verdient af te zien van het vereiste, dat de ontdekker ook bezit moet nemen om vinder en zodoende (voor de helft) eigenaar te zijn.

ad 2). In het kader van dit onderwerp zijn twee wijzen van eigendomsverkrijging van belang:

- a. Toeëigening of occupatio met name voor de vinder.
- b. Natrekking met name voor de grondeigenaar.

ad a. Toeëigening is een wijze van eigendomsverkrijging, die opgaat voor het geval het roerende zaken betreft, die geen eigenaar hebben of waarop niemand zijn recht van eigendom kan bewijzen. Een zodanige zaak wordt ook wel „Res Nullius” genoemd. Res Nullius zijn bijvoorbeeld het wild en de vissen.

Een vereiste voor het zijn van een schat, zo zagen we, is dat niemand zich als haar eigenaar kan doen gelden. Hieruit volgt dat ook een schat een *res nullius* is. Toch heeft men de leer van de toeëigening of *occupatio* niet op de schatvinding toegepast. Opzoomer geeft hier de volgende verklaring voor: „Een schat is een *res nullius*, maar zij is het anders dan het wild en de vissen. Zij is het niet van nature en is het daarom ook niet altijd geweest; zij is het geworden, zij is het op het ogenblik. Bovendien is zij het niet op objectieve, maar op zuiver subjectieve wijze. Zij is het, niet omdat er stellig geen eigenaar is, maar omdat door geen bewijs kan worden uitgemaakt aan wie de eigendom toebehoort”. (Opzoomer, *Het Burgerlijk Wetboek* 3^{II}, derde druk, blz. 452 e.v.).

Diephuis is ongeveer dezelfde mening toegedaan: „Al kan niemand zijn recht van eigendom bewijzen, en al is ook de eigendom van de grond, waarop of waarin zij gevonden is, hiervoor niet voldoende, zij was nu toch eenmaal op of in die grond verborgen, en stond met deze, en daardoor ook met zijn eigenaar, te zeer in betrekking, dan dat men haar gelijk kan stellen met op zich zelf staande roerende zaken, die aan niemand toebehoren”. (Diephuis, *Het Nederlandsch Burgerlijk Regt*, zesde deel, tweede druk, blz. 47).

De Boer sluit *occupatio* als wijze van eigendomsverkrijging zonder meer uit. Deze beperkt zich, per definitie volgens hem, tot zaken die nimmer van iemand waren of die door de voormalige eigenaars zijn prijsgegeven. Een schat is geen zaak die nimmer van iemand was; evenmin een door de voormalige eigenaar prijsgegeven zaak. (De Boer, R. M. Themis 1973, blz. 426). Dit laatste lijkt mij evenwel aan twijfel onderhevig. Gesteld dat een eigenaar van een voorwerp dit, tientallen jaren, misschien eeuwen geleden, als nutteloos heeft prijsgegeven, dan kan ik me toch voorstellen dat dit voorwerp, wanneer het nu boven water zou komen, van grote waarde zou blijken te zijn en aldus als schat bestempeld zou kunnen worden.

ad b. Art. 626 B.W. zegt dat de eigendom van de grond in zich bevat de eigendom van hetgeen op en in de grond is. Dit artikel behelst geen regel die in alle gevallen geldt en men zal daar zeker niet uit af mogen leiden, dat wanneer ik een roerende zaak in andermans grond verberg, deze daardoor eigenaar van die roerende zaak geworden is.

Trouwens de wet zelf, in art. 642, spreekt deze bewering tegen:

...een zaak waarop niemand zijn recht van eigendom kan bewijzen...

Art. 643 B.W. behandelt de wijze van eigendomsverkrijging die natrekking heet:

„al hetgeen met een zaak verenigd is, of met dezelve een lichaam uitmaakt, behoort aan de eigenaar volgens de regelen bij de volgende artikelen vastgesteld”.

Pitlo is van mening dat de eigenaar van een onroerend goed steeds eigenaar van de schat is, ook al is hij zich dit niet bewust. Aangezien niemand anders er eigenaar van is en het zich in zijn macht bevindt, is hij eigenaar. Het bijzondere van art. 642 schuilt, volgens hem, dan ook uitsluitend in de bepaling, dat de vinder de helft van de schat ontvangt. Dit is dan een vorm van *occupatio*, zo zegt Pitlo, want de eigenaar behoeft hem de helft niet over te dragen; nee, de vinder is eigenaar voor de helft op het ogenblik dat hij vindt. Op datzelfde moment verliest de eigenaar van het onroerend goed de schat voor de helft. (Pitlo, *Het Zakenrecht*, deel 2, 8e druk, blz. 172).

De heersende leer is dat natrekking niet opgaat. De Boer zegt dat de schat geen bestanddeel is van de grond. De verbinding is niet hecht genoeg om te concluderen tot natrekking. (De Boer, R. M. Themis 1973, blz. 427). De Hoge Raad dacht er ook zo over: „geen natrekking ten aanzien van hetgeen door menschenhand in de grond is gestopt en daarmee niet aard- of nagelvast is verbonden” (H.R. 10-12-1937, N.J. 38,335. In soortgelijke zin: Diephuis, *Het Nederlandsch Burgerlijk Regt*, zesde deel, tweede druk, blz. 37).

Resumerend kunnen we stellen, dat er in de literatuur verschillend gedacht wordt over de wijze van eigendomsverkrijging in geval van schatvinding. Sommigen komen tot een soort van transactie tussen toeëigening en natrekking, waarbij de één het accent legt op de toeëigening en de ander op de natrekking.

Ik voel meer, in navolging van de meeste, hier besproken, schrijvers, voor een zelfstandige wijze van eigendomsverkrijging berustend op het vinden. Hoe het ook zij, de bepaling van art. 642 B.W. is, wat het positieve recht betreft, duidelijk genoeg. Wanneer op de grond een schat gevonden wordt door de grondeigenaar, dan behoort de schat aan hem alleen; wordt de schat op die grond door een ander gevonden, dan zijn grondeigenaar en vinder ieder voor de helft eigenaar van de schat.

C. Na de bespreking van het artikel zelf is het van belang om nog twee kanttekeningen bij art. 642 B.W. te maken.

— Ondanks het feit dat dagelijks voorwerpen worden gevonden die als een schat in de zin van de wet kunnen worden aangemerkt, is de jurisprudentie betreffende art. 642 B.W. uiterst gering. In het algemeen regelt men de zaken in min of meer goede verstandhouding. Voor een deel is deze afwikkeling van de zaken te wijten aan het feit, dat een aantal voorwerpen niet waardevol genoeg geacht kan worden om er een civiele procedure aan te wijden. Maar een traditie, voortspuitend uit een constante vaste jurisprudentie kennen we met betrekking tot het schatvindingsartikel in ons B.W. niet.

— Indien iemand in dienstbetrekking een schat vindt, is het een vraag van uitlegging van de arbeidsovereenkomst of aan de arbeider als ontdekker de helft van de schat toekomt of dat de werkgever dit recht heeft. Is het doel van de opgedragen arbeid het vinden van schatten, dan komt het recht van de ontdekker aan de werkgever toe; wordt de schat bij toeval bij het uitvoeren van geheel ander werk door de arbeider gevonden, dan heeft deze recht op de halve schat. In een dergelijk geval verdient het aanbeveling de bepalingen 1 t/m 3 van § 32 van de Uniforme Administratieve Voorwaarden voor de uitvoering van werken (U.A.V., vastgesteld bij ministeriële beschikking d.d. 18 december 1968, no. U/84873) in zoveel mogelijk contracten op te nemen. Deze bepalingen luiden als volgt:

- § 32 1) De aannemer en degenen, voor wie hij ingevolge art. 1649 B.W. verantwoordelijk is, zijn verplicht alle voorwerpen, die bij de uitvoering van het werk worden gevonden en die van waarde zijn of uit een historisch of wetenschappelijk oogpunt merkwaardig kunnen zijn, terstond in handen van de directie te stellen.
- 2) De aannemer doet voor zich en voor de in het eerste lid bedoelde personen afstand ten behoeve van de opdrachtgever van zijn recht op het gevondene. De vinder wordt evenwel een billijke schadevergoeding verleend.
- 3) Personen die zich de in het eerste lid bedoelde voorwerpen hebben toegeëigend, worden onverwijld van het werk verwijderd.

III. ART. 642 B.W. IN VERGELIJKING MET DE REGELING IN HET ONTWERP B.W.

De schatvindingsbepaling in het O.B.W. luidt als volgt:

- art. 5.2.9: 1) *Een schat komt voor gelijke delen toe aan degene die hem ontdekt en aan de eigenaar van de onroerende of roerende zaak, waarin de schat wordt aangetroffen.*
- 2) *Een schat is een zaak van Waarde, die zolang verborgen is geweest, dat daardoor de eigenaar niet meer kan worden opgespoord.*

Ten aanzien van een schat is de hoofdregel gehandhaafd, dat deze aan de eigenaar van de zaak, waarin hij wordt gevonden, en aan de ontdekker ieder voor de helft toekomt. Het enige opvallende verschil in lid 1 is dat er niet meer over „de grond” gesproken wordt, maar nu meer algemeen en uitgebreider over „onroerende en roerende zaak”. Zodoende wordt de bestaande praktijk gehonoreerd.

De definitie van het begrip schat in lid 2 verschilt daarentegen in meerdere opzichten van de definitie in het huidige B.W. Het O.B.W. spreekt van „een zaak van Waarde”. Het B.W. van „een zaak”. Veel verschil maakt dit echter niet, aldus De Boer (R.M. Themis 1973, blz. 423). Wanneer er over een zaak van waarde of over een monument van waarde gesproken wordt, zal men zich moeten realiseren dat de archeologische belangstelling meestal niet uitgaat naar de geldelijke waarde van een gevonden object. Voor de archeologie is met name de wetenschappelijke waarde van belang. De wetenschappelijke waarde bestaat vaak in eerste instantie uit de plaatsbepaling van de vondst zodat via nader onderzoek informatie over het verleden van ons land verkregen kan worden. Voor de archeologie prevaleert de mogelijkheid tot het vergaren van kennis over de geschiedenis van ons land boven het eventueel gevonden object of de geldelijke waarde ervan. In het O.B.W. wordt de schat ook weer onderscheiden van „gewone” gevonden voorwerpen, hetgeen in het huidige B.W. niet het geval is. Wordt namelijk een zaak van waarde gevonden, waarvan aannemelijk is dat zij kortelings verloren is geraakt, dan is dat geen schat.

Het toevalsvereiste komt in de definitie van art. 5.2.9 O.B.W. niet meer voor. Reeds lang werd door de moderne literatuur dit vereiste beschouwd als niet geschreven. Met name het vin-

den van archeologica is vaak niet een resultaat van toeval, maar van bewust zoeken. Voor het zijn van een schat is het in het O.B.W. niet voldoende dat van een gevonden voorwerp de eigenaar onbekend blijft. Het is nodig dat de zaak verborgen is en dat het opsporen van de eigenaar onmogelijk is doordat de zaak te lang verborgen is geweest. Een schat hoeft eveneens niet met opzet verborgen te zijn. Dit betekent, dat ook in geval van het verborgen raken van waardevolle voorwerpen door een overstroming, aardbeving etc. de schatvindingsbepalingen van toepassing zijn. Ook hier heeft men dus het standpunt van de moderne literatuur overgenomen.

Het ten onrechte achterhouden van een vondst

De Boer constateert dat het O.B.W., evenals het huidige B.W., zwijgt over het frauduleus achterhouden door de vinder, dus wanneer de vinder de vondst of de juiste omvang van de vondst verzwijgt. Doet dit geval zich voor dan heeft hij blijkbaar alleen de Strafwet te vrezen. Dat wil zeggen, dat wanneer het voornemen om achter te houden ontstaat bij het vinden, er sprake is van diefstal; ontstaat het voornemen pas later, van verduistering. De Boer is van mening dat deze sanctie onvoldoende aanspreekt. De oneerlijke vinder zal beseffen dat zijn handelen niet geheel volgens de regels is, maar wat hij doet kan toch niet op één lijn gesteld worden met wat een „normale” dief doet? Elke vinder zal van mening zijn dat hij meer „rechten” heeft dan de grondeigenaar. Zonder hem zou de schat zelfs niet aan het licht gebracht zijn! Het lijkt hem dan ook beter een civielrechtelijke sanctie in te voeren. Verzwijgt de vinder de vondst of de juiste omvang van de vondst, dan verliest hij zijn rechten op de schat. Als de vinder oneerlijk is, dan loopt hij zodoende een vermogensrechtelijk risico, dat hij moeilijk als onrechtvaardig zal kunnen ondergaan. (De Boer, R.M. Themis 1973, blz. 447).

Ik kan mij in deze redenering van De Boer volledig vinden, met dien verstande dat hetzelfde resultaat m.i. met minder moeite bereikt kan worden via art. 33 en art. 33 A Wetboek van Strafrecht, dat handelt over verbeurdverklaring. In dat geval dient wel vermeden te worden dat ook het aandeel van de grondeigenaar aan de staat toevalt.

Art. 33 Wetboek van Strafrecht luidt:

— *De straf van verbeurdverklaring kan worden opgelegd bij oplegging van een hoofdstraf.*

— *Zij kan ook worden opgelegd in plaats van hoofdstraf, tenzij op het feit gevangenisstraf van meer dan zes jaren is gesteld.*

Art. 33 A vermeldt welke voorwerpen vatbaar zijn voor verbeurdverklaring. Daaruit blijkt dat aan de veroordeelde toebehorende voorwerpen en vorderingen, die geheel of grotendeels door middel van of uit de baten van het strafbare feit verkregen zijn, in aanmerking komen voor verbeurdverklaring. Vondsten, die frauduleus achtergehouden worden, zijn voorwerpen die door middel van het strafbare feit (diefstal of verduistering) verkregen zijn en dientengevolge zijn ze vatbaar voor verbeurdverklaring, met uitzondering van het aandeel dat de grondeigenaar toekomt.

Aangifteplicht

De Boer stelt eveneens de vraag aan de orde of de vinder van een schat niet een aangifteplicht zou moeten hebben, zoals de vinder van een „gewoon” gevonden voorwerp in het O.B.W. wel heeft. De vinder van een schat heeft in het O.B.W. geen aangifteplicht, noch hoeft hij op andere wijze voor publiciteit te zorgen, behalve dat hij zijn vondst moet delen met de grondeigenaar en deze derhalve over de vondst moet inlichten. Dit werd beredeneerd met de bewering, dat de schat zó lang verborgen is geweest, dat de eigenaar niet meer kan worden opgespoord.

De Boer vraagt zich af, wanneer een tijdsruimte voldoende is om te kunnen zeggen dat een zaak oudtijds verloren is. Zelfs als het gevondene oudtijds verloren geraakt zou zijn, is het in beginsel mogelijk dat toch een eigenaar aanwijsbaar is, zodat het gevondene geen schat blijkt te zijn. Publiciteit wordt evenwel een zaak van algemeen belang als de schat tevens monument is. De Monumentenwet (art. 24 lid 1) laat aan de vinder min of meer de vrijheid om zelf te beoordelen of iets al dan niet een monument is. Uit een oogpunt van monumentenzorg kan het niet de bedoeling zijn om dit van een subjectief oordeel af te laten hangen. Tenslotte heeft ook de grondeigenaar, als rechthebbende op de helft van de schat, er belang bij dat de vinder wettelijk verplicht is om de vondst bekend te maken.

Uitgaande van een publicatieplicht pleit De Boer voor een algemene bepaling die ook van toepassing zou kunnen zijn op het frauduleus handelen van de vinder.

Voldeet een vinder niet aan zijn verplichtingen, dan verliest hij zijn rechten ten gunste van een andere deelgerechtigde (bv. de grondeigenaar bij de schatvinding).

Is er geen andere deelgerechtigde, dan verliest hij zijn rechten ten gunste van de gemeente waar de zaak is gevonden. (De Boer, R.M. *Themis* 1973, blz. 448/449).

IV. DE REGELING IN DE MONUMENTENWET; ART. 22 T/M ART. 25.

Art. 22: 1) — Behoudens het bepaalde in het tweede lid is het verboden graafwerk te verrichten, dat ten doel heeft het opsporen of onderzoeken van monumenten.

2) — *Gehoord de Monumentenraad kan onze minister diensten, instellingen en personen aanwijzen, welke bevoegd zijn graafwerk, als bedoeld in het eerste lid, te verrichten of te doen verrichten volgens door hem vast te stellen regelen.*

3) — *Gehoord de Monumentenraad kan onze minister een aanwijzing, als bedoeld in het vorige lid, intrekken.*

Art. 22 lid 1 bevat een algemeen opgravingsverbod voor zover het monumenten betreft. Hiermee worden twee doeleinden beoogd:

In de eerste plaats tracht men door dit verbod te voorkomen, dat door ondeskundigen opgravingen worden verricht.

Een tweede motief voor het verbod was, dat daarmee kon worden bereikt, dat opgravingen in Nederland zo doeltreffend mogelijk geschieden. (Memorie van Toelichting bij de Monumentenwet, blz. 8). Overtreding van het opgravingsverbod is strafbaar gesteld bij de art. 28, tweede lid en 29, tweede lid van de wet.

Het tweede lid van dit artikel regelt de aanwijzing van diensten, instellingen en personen, die tot graafwerk of tot het doen van graafwerk bevoegd zijn. De woorden „of te doen verrichten” werden ingevoegd bij de tweede nota van wijzigingen. De bedoeling van deze wijziging was duidelijk te laten uitkomen, dat degene, die tot graafwerk bevoegd is, de werkzaamheden in zijn opdracht door anderen kan laten verrichten. Deze regeling van art. 22, lid 2 was tot voor kort een „dode” bepaling.

Vanaf de inwerkingtreding van de Monumentenwet in 1961 zijn er aanvankelijk door de minister geen diensten, instellingen of personen aangewezen, die bevoegd waren tot graven. Tijdens de behandeling van het wetsontwerp bleek, dat de regering in eerste instantie dacht

aan de Rijksdienst voor Oudheidkundig Bodemonderzoek, aan Universiteiten en aan plaatselijke of regionale archeologische verenigingen. Eind 1980 heeft de minister uiteindelijk toch uitdrukkelijk opgravingsbevoegdheid verleend aan de verschillende instanties, personen etc.

Het derde lid kwam niet voor in het ontwerp van de regering. De bepaling dankt haar ontstaan aan een amendement Willems.

In de voorstellen tot wijziging van de Monumentenwet zoals deze geformuleerd zijn door de Rijkscommissie voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek (R.C.O.B.) wordt de inhoud van het huidige art. 22 volledig overboord gegooid. Het huidige systeem gaat uit van het standpunt dat slechts direkt aangewezenen tot opgraven bevoegd zijn. De voorstellen gaan er daarentegen vanuit dat ieder bekwaam en in staat is tot het doen van opgravingen. Voor het doen van opgravingen zal men een vergunning aan moeten vragen die ofwel voor een bepaalde opgraving of een bepaalde periode ofwel tot wederopzeggens kan worden verleend. De criteria voor het weigeren van een vergunning worden expliciet in de wet opgenomen.

Art. 23: 1) — Onze minister kan bepalen, dat een rechthebbende op een terrein moet dulden, dat hierin graafwerk, als bedoeld in art. 22, eerste lid, wordt verricht. Voor zover een rechthebbende hierdoor schade lijdt, wordt hem deze door het Rijk vergoed. Rechtsvorderingen tot vergoeding van deze schade staan ter kennisneming van de burgerlijke rechter, binnen wiens rechtsgebied het onroerend goed of het grootste gedeelte daarvan is gelegen.

2) — *Roerende monumenten gevonden bij bevoegd verricht graafwerk als bedoeld in art. 22 zijn eigendom van de persoon die of het lichaam dat het graafwerk heeft verricht of heeft doen verrichten. De grondeigenaar ontvangt van bedoelde persoon of bedoeld lichaam een vergoeding gelijk aan de helft van de waarde van het monument. Rechtsvorderingen nopens deze vergoeding staan ter kennisneming van de burgerlijke rechter overeenkomstig het bepaalde in het eerste lid. Gehoord de Monumentenraad kan onze minister bepalen dat de hier bedoelde monumenten ter openbare bezichtiging in bruikleen worden afgestaan.*

De eerste volzin van art. 23, eerste lid, regelt de bevoegdheid van de minister tot het opleggen van een gedoogplicht: de rechthebbende op een terrein kan ertoe worden verplicht te dulden dat daarin graafwerk wordt verricht, dat ten doel heeft het opsporen of onderzoeken van monumenten. Wanneer een rechthebbende op een terrein weigert aan deze verplichting te voldoen, dan biedt de wet mogelijkheden om hem alsnog daartoe te verplichten. Bezieet men de strafbepalingen van de Monumentenwet, dan blijkt, dat het zich onttrekken aan een duldplicht geen strafbaar feit oplevert. Het toepassen van politiedwang, om de duldplicht te realiseren, is niet mogelijk omdat de bevoegdheid tot het gebruik maken van dit dwangmiddel niet aan de minister is gegeven, zo redeneert Crinçele Roy in zijn bespreking van art. 23 Monumentenwet. (Ruimtelijke Ordening, band IV, de Monumentenwet blz. 69, supplement 63 (April 1976).

Dit is mijns inziens aan twijfel onderhevig. De wet kent aan provincie-, gemeente- en waterschapbesturen algemene politiedwangbevoegdheid toe. Zo'n algemene bepaling ontbreekt voor organen van de centrale overheid. De meeste wetten die worden uitgevoerd door de centrale overheid en waarbij politiedwang van pas zou kunnen komen, bevatten hiervoor een afzonderlijke bepaling. Dat is hier niet het geval. Een wettelijke basis voor de politiedwangbevoegdheid van de centrale overheid zou evenwel art. 56 G.W. kunnen zijn dat luidt: De uitvoerende macht berust bij de Koning. Crinçele Roy merkt op, dat een bepaling analoog aan art. 18, tweede volzin, Monumentenwet, verzuimd is op te nemen. Strikt geredeneerd naar de letter van de wet heeft Crinçele Roy gelijk, echter om de werking van art. 23 Monumentenwet tot zijn recht te laten komen en om de bedoeling van de Monumentenwet en art. 23 in het bijzonder, optimaal te laten functioneren, moeten we m.i. aannemen, dat ook de minister gebruik kan maken van de politiedwangbevoegdheid. (zie ook Van Wijk, Politiedwang, preadvies VAR 1954, blz. 66 e.v.) Maar aangenomen dat de minister *niet* de politiedwangbevoegdheid heeft, dan kan men zich alleen aan de duldplicht onttrekken door zich weerspanning te gedragen, hetgeen in de meeste gevallen een strafbaar feit op zal leveren, zodat men indirect alsnog gedwongen kan worden mee te werken.

De tweede en derde volzin van het eerste lid van art. 23 regelen respectievelijk het recht op schadevergoeding en de aanwijzing van de bevoegde rechter.

Het tweede lid van art. 23 regelt de eigendom van roerende monumenten, gevonden bij bevoegd graafwerk. Het is met name deze regeling, in samenhang met art. 642 B.W., die aanleiding heeft gegeven tot veel bespiegelingen tijdens de parlementaire behandeling en tot veel commentaar en kritiek in de literatuur.

Het oorspronkelijk regeringsvoorstel luidde: „roerende monumenten, gevonden bij graafwerk als bedoeld in art. 22, zijn eigendom van het lichaam, dat het graafwerk heeft verricht”. In de Memorie van Toelichting zette de regering uiteen, dat het vinden van een monument meestal slechts mogelijk zal zijn na een diepgaand wetenschappelijk onderzoek en ten koste van aanzienlijke bedragen. Het zou niet redelijk zijn het resultaat hiervan ten goede te laten komen aan de eigenaar van de grond, die vrijwel nooit geweten zal hebben dat er monumenten in zijn grond verborgen waren. Anders dan in het geval, bedoeld in art. 642 B.W., aldus de toelichting, is hier niet sprake van een toevallig vondst, die de vinder en de eigenaar van de grond als een voordeel in de schoot geworpen wordt, zonder dat zij er moeite of kosten aan hebben besteed. Een ander argument was, dat zodoende beoogd werd te voorkomen dat archeologische eenheden uit elkaar gerukt zouden worden en dat dan de belangen van het oudheidkundig bodemonderzoek zouden worden geschaad. De regering stond in haar oorspronkelijk voorstel op het standpunt, dat de grondeigenaar geen aanspraak kon maken op de eigendom van de vondst, noch op gehele of gedeeltelijke vergoeding van de waarde van de vondst. De regering kwam hierop terug door middel van de mededeling, dat het in de praktijk wenselijk is, dat de grondeigenaar vrijwillig medewerking verleent aan het instellen van een oudheidkundig bodemonderzoek op zijn grond. De kans op vrijwillige medewerking van de grondeigenaar werd groter geacht, indien een vergoeding, niet alleen van de directe schade (zie art. 23, 1e lid, tweede volzin), maar ook van een gedeelte van de waarde van de vondst in het vooruitzicht werd gesteld. Zoals uit het tweede lid blijkt heeft de grondeigenaar recht op de helft van de waarde van het gevonden monument; de vergoeding komt ten laste van de vinder.

Op welke wijze moet de waarde van het voorwerp worden vastgesteld? De toenmalige staatssecretaris achtte het juist de waarde aan te houden, die het goed op het moment van het vinden heeft. Dat is het moment, waarop er nog een zeker verband met de grond aanwezig is. Hij achtte het niet juist als grondslag voor de waardebepaling aan te houden de waarde die het goed bijv. tien jaar later zou kunnen hebben of de waarde na een zeer kostbare reparatie, die de vinder aan het goed laat verrichten.

Art. 24: 1) — Hij die bij graafwerk, anders dan bedoeld in art. 22, eerste lid, een voorwerp vindt, waarvan hij weet of redelijkerwijs moet vermoeden, dat het een monument is, is verplicht hiervan binnen drie dagen aan de burgemeester van de gemeente, waarbinnen de vondst is gedaan, mededeling te doen.

2) — De burgemeester geeft van deze mededeling onverwijld kennis aan de directeur van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek.

Dit artikel houdt rekening met de mogelijkheid, dat bij graafwerk, dat niet ten doel had het opsporen van monumenten, vondsten worden gedaan. De wet bevat geen voorzieningen ten aanzien van de eigendom van vondsten, gedaan bij verboden graafwerk, dat geoorloofd is. Hier geldt dus art. 642 B.W. De regering deelde mee bewust te hebben nagelaten de mogelijkheid van onteigening van vondsten in het wetsontwerp op te nemen en wel op grond van de overweging dat het middel erger zou zijn dan de kwaal.

De Boer acht het noodzakelijk de verplichting op te nemen, dat de bezitter van het vermoedelijk monument toe moet staan dat de R.O.B. de zaak onderzoekt, nadat de burgemeester de R.O.B. in kennis heeft gesteld. (De Boer, R.M. Themis 1973, blz. 463). Ketelaar wijst op het feit, dat de wet eveneens niet voorziet in het geval dat de vinder, na door mededeling aan de burgemeester aan zijn verplichting te hebben voldaan, het gevonden voorwerp vernietigt, verkoopt enz. of doorgaat met het graafwerk (zonder de bedoeling nog meer vondsten te doen), waardoor wetenschappelijk onderzoek van de vondstomstandigheden e.d. onmogelijk wordt. (Ketelaar, Monumentenwet en Archeologie, Fibula 1969, blz. 55).

Art. 25: 1) — Indien bij graafwerk, anders dan bedoeld in art. 22, eerste lid, of bij baggerwerk een vondst wordt gedaan, als bedoeld in art. 24, kan onze minister op voorstel van de Monumentenraad, ten behoeve van een in te stellen wetenschappelijk onderzoek, voorschriften geven met betrekking tot de uitvoering van het werk of kan hij gelasten dat het werk voor bepaalde of voor onbepaalde tijd geheel of gedeeltelijk wordt stilgelegd.

2) — Schade, veroorzaakt door een maatregel, bedoeld in het vorige lid, wordt door het Rijk vergoed. Rechtsvorderingen tot vergoeding van deze schade staan ter kennisneming van de burgerlijke rechter, binnen wiens rechtsgebied het onroerend goed of het grootste gedeelte daarvan is gelegen.

Ter toelichting op dit artikel werd van de zijde van de regering medegedeeld, dat het toepassing zou kunnen vinden, indien bij enig graafwerk, dat niet ten doel heeft het opsporen of onderzoeken van overblijfselen uit het verleden, sporen van een oude cultuur worden gevonden.

In de memorie van antwoord aan de tweede Kamer merkt de regering op, dat men erop zou mogen vertrouwen, dat het artikel in redelijkheid zou worden gehanteerd en dat van de gegeven bevoegdheid slechts gebruik zal worden gemaakt, indien de vondsten van bijzonder groot wetenschappelijk belang zijn. In de praktijk blijkt dat de aannemers vaak vrezen dat na melding van vondsten onmiddellijke stopzetting volgt. Ook hebben ze weinig vertrouwen in de dan te ontvangen schadevergoeding. Dit zou anders kunnen zijn, indien men de suggestie van De Boer volgt door duidelijk in art. 25 uit te laten komen, dat schadevergoeding toegekend wordt, onverminderd eventuele vinderechten. Onder vinder dient dan in navolging van De Boer mede verstaan te worden degene op wiens aanwijzing begonnen is met graafwerk (De Boer, R.M. Themis 1973, blz. 464).

V. DE REGELING IN DE MONUMENTENWET IN VERGELIJKING MET ART. 642 B.W.

De regeling in de Monumentenwet geeft een nadere differentiatie van de algemene regeling in het B.W.

De Monumentenwet regelt meer specifiek het geval dat wanneer een zaak, die voldoet aan de criteria om als monument bestempeld te wor-

den, wordt gevonden bij bevoegd verricht graafwerk, dat is dus graafwerk dat ten doel heeft het opsporen of onderzoeken van monumenten door daartoe door de minister aangewezenen, deze zaak eigendom is van degene die het graafwerk heeft verricht of doen verrichten.

De grondeigenaar, zo zagen we, ontvangt een vergoeding gelijk aan de helft van de waarde van het monument.

Hieruit blijkt dat de Monumentenwet alleen opgaat, wanneer er *doelgericht* naar vondsten gezocht wordt. De eigendomskwestie van de *toevallige* vondsten regelt de Monumentenwet niet, dus geldt dan de regel van art. 642 B.W., dat de vinder en grondeigenaar ieder voor de helft eigendom hebben.

Ook omtrent de eigendom van bij *verboden graafwerk* gedane vondsten bevat de Monumentenwet geen regeling. Voor deze vondsten geldt eveneens art. 642 B.W.

De literatuur over de eigendomskwestie

Juist de eigendomskwestie speelt bij de vondsten en een effectieve bescherming daarvan een doorslaggevende rol. De regeling van de eigendomskwestie in art. 642 B.W. en in art. 23 Monumentenwet heeft dan ook aanleiding gegeven tot commentaar en kritiek van de zijde van de literatuur.

Reeds in het begin van deze eeuw werd bij monde van de heer Frederiks in zijn dissertatie over monumentenrecht betoogd, dat de eigendom van vondsten aan de Staat behoort te vallen.

Van Herten stelt met betrekking tot art. 642 B.W., dat de eigendom enkel en alleen aan de Staat behoort toe te komen bij een vondst in haar eigendom, terwijl de vinder een recht krijgt op de helft van de waarde van de schat en niet, zoals dat thans het geval is, een recht op de helft van de schat. Wetsystematisch heeft men dan het voordeel dat deze verandering beter aansluit bij art. 23, lid 1, Monumentenwet. Overigens, zo voegt hij er aan toe, let niets de overheid om in contracten met aannemers afwijkende regels overeen te komen, daar we hier immers met aanvullend en niet met dwingend recht te maken hebben. (Van Herten, *Schatvinding en Monumentenrecht*, 1973, blz. 15).

Met name de positie van de grondeigenaar is in het geding.

Van Eck zegt hierover: „dat deze recht heeft op een aandeel in de eigendom van de schat, of op de helft van de waarde van de schat is incon-

sequent. De grondeigenaar wist eenvoudig niet, dat hij zoiets had; hij had het niet in zijn sfeer; hij had het niet in zijn bezit.

Het monument heeft ook niets met de grond uit te staan; het is er niet mee verbonden; het is roerend”.

De positie van de vinder is sterker in zijn beoog:

„Na ontdekking heeft hij het monument in feitelijk en bewust bezit”.

(Van Eck, voordracht over de juridische aspecten van het vinden van archeologica, Bulletin van de Koninklijke Nederlandse Oudheidkundige Bond, Maart 1969, pag. 32).

De Boer gaat uitgebreid in op de positie van de vinder. De regeling in de Monumentenwet negeert de vinder volkomen. Aan de hand van een voorbeeld maakt hij dit duidelijk: „Stel nu dat iemand ernstige vermoedens heeft dat ergens archeologica liggen, bijv. doordat hij daar al iets gevonden heeft. En stel nu dat hij gehoorzaamt aan het gebod van art. 22 en art. 24 Monumentenwet. Hij graaft dus zelf niet, maar meldt zijn vermoedens aan de overheid, waarna bijv. de R.O.B. bevoegd gaat graven. Deze verkrijgt nu de eigendom van gevonden monumenten en de grondeigenaar krijgt een vergoeding gelijk aan de helft van de waarde van het monument (art. 23, lid 2, Monumentenwet).

Degene op wiens aanwijzingen begonnen is met graven krijgt blijkbaar niets, behalve dat hij de helft houdt van wat hij reeds tevoren had gevonden en dat als aanwijzing diende. Kan het hem dan kwalijk genomen worden dat hij wel gaat (door)-graven, om zodoende voor het geheel te vallen onder het voor hem in casu veel gunstiger art. 642 B.W. over de schatvinding? Per slot van rekening is het bewijs, dat hij voldoende reden had om te vermoeden dat ergens een monument lag, in plaats van een „normale” schat, moeilijk te leveren. (De Boer, R. M. Themis 1973, blz. 457).

Hij handelt in zo'n geval in strijd met de Monumentenwet (art. 22 lid 1). Het bewijs hiervoor leveren is inderdaad geen gemakkelijke zaak.

Toch acht ik het, met name in geval van amateur-archeologen, zeer wel mogelijk, daar zij meestal een dusdanige ervaring hebben opgebouwd, dat wel degelijk verwacht mag worden dat zij in staat zijn met „onderscheid des vermogens” te handelen. Men mag van hen verwachten dat ze de Monumentenwet kennen en tevens dat ze „globaal” weten wanneer er

sprake is van monumenten. Ik ben het evenwel met De Boer eens, dat de positie van de vinder volstrekt onvoldoende geregeld is in de Monumentenwet, met name wanneer de vinder amateur-archeoloog is. (zie blz. 100 e.v.).

Het criterium met betrekking tot de eigendom van een opgegraven voorwerp zoekt De Boer in het belang van het voorwerp voor de geschiedenis en kunst. In de wet zou dan de bepaling opgenomen moeten worden dat de eigendom van gevonden voorwerpen die in aanzienlijke mate in het belang zijn van wetenschap of kunst, bij het Rijk rust.

De vinder (daaronder begrepen degene op wiens aanwijzingen begonnen is met het graafwerk) en de grondeigenaar ontvangen ieder een vergoeding, gelijk aan de helft van de waarde van het gevondene, met verrekening van redelijk in aanmerking te brengen onkosten. Op het gevaar af, dat niemand meer een vondst aan zou melden, bepleit De Boer uiteindelijk een recht van voorkoop voor het Rijk of voor een instelling dienstbaar aan het algemeen belang op gevonden voorwerpen die van aanzienlijk belang zijn voor wetenschap en kunst, tegen betaling van het belang dat de eigenaar bij het voorwerp heeft. (De Boer, R.M. Themis 1973, blz. 460 en 461).

In het R.C.O.B.-wetsvoorstel wordt bepaald dat de eigendom van roerende monumenten, gevonden bij bevoegd verrichte opgravingen, toekomt aan de Staat, indien natuurlijk niemand anders een eigendomsrecht daarop kan doen gelden. Ook in dit wetsvoorstel heeft de grondeigenaar recht op vergoeding van de helft van de waarde van het monument. Degene die de opgraving verricht, heeft geen recht op een financiële tegemoetkoming op grond van de redenering dat hij een wetenschappelijk en geen financieel oogmerk met de opgraving heeft. Geheel nieuw is een voorgestelde aparte regeling in het geval van toevallig gevonden monumenten. In afwijking van de schatvindingsbepalingen in het B.W. wordt hier voorgesteld dat de vinder alleen eigenaar wordt. Het mede-eigenaarschap van de grondeigenaar is hiermee van de baan. De motivatie hiervoor is dat het bijzondere karakter van de bedoelde vondsten, waarbij het algemeen belang betrokken is, met zich meebrengt, dat het tot verwickelingen aanleiding gevend mede-eigendom vermeden moet worden, zodat alleen de vinder als eigenaar wordt aangewezen. De grondeigenaar heeft wel recht op vergoeding van de helft van de waarde van de vondst.

De suggestie van De Boer inzake een recht van voorkoop voor het Rijk, vinden we ook terug in de R.C.O.B.-voorstellen. Aan het Rijk wordt het recht toegekend toevallig gevonden monumenten aan te kopen, met uitsluiting van anderen, tegen een overeen te komen prijs. Wordt over de prijs geen overeenstemming bereikt, dan kan tot onteigening besloten worden, tegen vergoeding van de waarde die door de Rechtbank wordt vastgesteld. Een noviteit is eveneens het feit dat de vinder van een toevallig gevonden monument, dit monument gedurende zes maanden, te rekenen van de dag van aangifte, ter beschikking moet houden of moet stellen ten bate van wetenschappelijk onderzoek.

Toestemming

Er dient ook melding gemaakt te worden van de vraag in hoeverre toestemming van de grondeigenaar om te zoeken naar archeologica relevant is voor de eigendomssituatie.

Art. 23 Monumentenwet stelt dat de minister kan bepalen, dat een rechthebbende op een terrein moet dulden dat hierin graafwerk, als bedoeld in art. 22, eerste lid, wordt verricht.

De rechthebbende op het terrein kan dus verplicht worden om mee te werken teneinde graafwerk mogelijk te maken. Het niet voldoen aan deze duldplicht levert geen strafbaar feit op (zie pag. 95). Er is hier verzuimd een bepaling op te nemen analoog aan art. 18 Monumentenwet, dat zegt dat uitvoering van werken met betrekking tot onroerende beschermde monumenten zo nodig mogelijk gemaakt kan worden met behulp van de sterke arm. Het spreekt vanzelf dat het in goede verstandhouding tot overeenstemming komen natuurlijk verreweg de voorkeur verdient.

Art. 24 Monumentenwet maakt melding van een mededelingsplicht wanneer het vermoeden bestaat dat er monumenten gevonden zijn.

De R.O.B. wordt dan via de burgemeester ingelicht.

Wanneer nu op eigen terrein een voorwerp gevonden wordt, waarvan men vermoedt dat het een monument is en men daar melding van maakt, dan is datgene wat reeds gevonden is eigendom van de grondeigenaar/vinder. Het Rijk kan aanspraak maken op alles wat daarna gevonden wordt.

Wanneer de grondeigenaar/vinder weigert af te geven wat het Rijk toekomt, hoe kan dan het Rijk dit opvorderen?

In eerste instantie ligt het voor de hand om aan de mogelijkheid van het uitoefenen van politiedwang te denken. Deze bevoegdheid kan worden omschreven als de bevoegdheid van de overheid om met de sterke arm een toestand te bewerkstelligen conform de door haar uitgevaardigde normen. (Van Wijk-Konijnenbelt, hoofdstukken van administratief recht, derde druk, blz. 114). Het probleem is evenwel, zoals we reeds zagen, in hoeverre de minister in dit geval van dit middel gebruik kan maken (zie blz. 95-96).

Ook het bewandelen van de strafrechtelijke weg via verbeurdverklaring (zie blz. 94) is hier een reële mogelijkheid.

Een andere mogelijkheid zou kunnen zijn, dat het Rijk de vondsten opvoert op grond van een actie uit onrechtmatige daad ex art. 1401 B.W.

Hierbij baseer ik mij op het arrest Pos-v.d. Bosch, H.R. 17-11-1967, N.J. 1969, nr. 241. De Hoge Raad aanvaardt in dit arrest, dat de pleger van de onrechtmatige daad veroordeeld kan worden om ten behoeve van de benadeelde een andere prestatie (dan vergoeding van de schade in de vorm van een geldsom) te verrichten, welke geschikt is om de aangebrachte schade weg te nemen. Er moet dan aan twee vereisten voldaan worden: de benadeelde moet deze vergoeding van schade vorderen en de rechter moet het een passende vorm van schadevergoeding achten. In ons geval zou dit kunnen betekenen, dat het Rijk de vondsten opeist, die de grondeigenaar onrechtmatig onder zich houdt. Een actie uit onrechtmatige daad zou in casu kunnen slagen, mijns inziens, daar de vinder/grondeigenaar inbreuk maakt op eigendomsaanspraken van het Rijk ten aanzien van vondsten.

De overheid kan hier gebruik maken van het civiel recht in de vorm van een actie uit onrechtmatige daad, daar de overheid hier niet „als zodanig” optreedt, waardoor ze naar publiekrechtelijke middelen zou moeten grijpen. De overheid heeft hier zelf een privaatrechtelijk belang en staat dan op voet van gelijkheid met ieder ander. Ze kan dan ook gebruik maken van de privaatrechtelijke middelen, die ieder ander heeft.

Dit middel heeft bovendien het voordeel, dat de overheid zelf het initiatief kan nemen tot het daadwerkelijk aanhangig maken van een procedure. In geval van strafrechtelijke sancties is men afhankelijk van de officier van justitie, aan

wie de beoordeling gelaten wordt of er al dan niet een vervolging ingesteld zal worden, afgezien van het feit dat men over een besluit tot niet-vervolging zijn beklag kan doen (art. 12 Sv).

Met betrekking tot art. 642 B.W. ligt de zaak anders.

Men heeft over het algemeen toestemming nodig om op of in andermans terrein naar vondsten te zoeken of te graven. Het al of niet hebben van toestemming staat echter geheel los van de eigendomsvraag. Ongeacht het al of niet hebben van toestemming, moet de vinder de eigendomsrechten op de vondsten met de grondeigenaar delen op grond van art. 642 B.W.

De vinder vindt niet alleen voor zichzelf, maar ook voor de grondeigenaar en moet zodoende de helft van de vondst afstaan. De vinder begaat wel een onrechtmatige daad, wanneer hij zonder toestemming van de grondeigenaar handelt. Hij maakt inbreuk op het eigendomsrecht van de grondeigenaar. Het is echter in sommige gevallen zeer de vraag of men wel vol kan houden dat er schade geleden is door de grondeigenaar, daar de grondeigenaar de helft van de vondsten in eigendom krijgt en er dan eerder beter van wordt.

De amateur-archeoloog

De positie van de amateur-archeoloog verdient binnen dit kader ook wat nadere aandacht.

Het werk van de amateur is een integrerend deel van de archeologische wetenschap; het is vaak onlosmakelijk verbonden met het voorbereiden van wetenschappelijk onderzoek door vakarcheologen. De ontdekking van archeologica en de melding daarvan is vaak het resultaat van amateurwerk in de positieve betekenis van het woord.

Van Herten geeft het volgende voorbeeld, waaruit blijkt dat de monumentenwet totaal geen rekening heeft gehouden met het positieve werk dat amateur-archeologen doen. De amateur-archeoloog, die zijn vondst niet tijdig meldt, handelt in strijd met de bepaling van art. 24, lid 1, Monumentenwet — in aanmerking genomen dat men onder het aldaar genoemde „graafwerk” ook het zoekend lopen over pas bewerkt land verstaat —. Hij begaat een misdrijf en stelt zich bloot aan de strafsancie van art. 28, lid 2, Monumentenwet. Een buitenwettelijke rechtvaardigingsgrond, bij het niet melden binnen drie dagen nadat de vondst is gedaan, zou misschien, aldus Van Herten, liggen

in de overweging, dat het in verband met de reële mogelijkheid van vernietiging of beschadiging de voorkeur verdient de vondst vooralsnog niet openbaar te maken. De genoemde strafsancties op het niet direct melden van vondsten zijn daarom al niet reëel, zo zegt Van Herten, omdat deze sancties het nuttige werk van hen, die zich met de archeologie uit liefhebberij bezig houden, grovelijk miskennen.

Een strafsanctie voor een misdaad, terwijl die „misdad“ resulteert in positief wetenschappelijk werk, is onbillijk, onredelijk en onrechtvaardig.

Van Herten maakt hier nogal veel ophof over, terwijl hij aan de andere kant zijn bewering ondergraaft door eveneens te stellen, dat de strafsancties in de Monumentenwet niet meer zijn dan een formaliteit en dat degene die zich niet aan de meldingsplicht houdt, in de praktijk toch niet strafrechtelijk wordt vervolgd.

De „regel van drie dagen“ wordt dermate vaak overschreden, dat er geen enkele praktische betekenis aan toegekend moet worden; men zou hem als ongeschreven moeten beschouwen (Van Herten, *Schatvinding en Monumentenrecht 1973*, blz. 42 t/m 48). De achterliggende gedachte van hem is evenwel dat het werk van amateur-archeologen gelegaliseerd behoort te worden, dat wil zeggen, dat er een wettelijke basis aan gegeven moet worden.

Steeds meer amateur-archeologen organiseren zich in landelijke en regionale werkgemeenschappen en verenigingen. Zij stellen ook steeds meer het belang van de wetenschap voorop en handelen ernaar door nauw met de R.O.B. of universitaire instituten samen te werken.

Zij zijn vaak verantwoordelijk voor de ontdekking van nieuwe vindplaatsen en het directe contact van de R.O.B. met de amateurs is dan ook van groot belang, met name voor de documentatie.

De vinder

Naast de groep amateur-archeologen onderscheiden we een groep „vindsters“, die zelf geen archeologische interesse hebben en geen belang stellen in het gevonden object zelf. Door hun ontdekking bewijzen ze de archeologie een dienst. Na het melding maken van hun vondst kan er een wetenschappelijk onderzoek beginnen. Hetgeen door de vinder werd ontdekt blijft zijn eigendom.

De schatgraver

Uiteindelijk vallen naast de amateur-archeologen en de „vindsters“ de zogenaamde „schatgravers“ te onderscheiden. Zij zijn op eigen winstbejag uit en kunnen de archeologie als wetenschap grote schade toebrengen.

Daar waar ook maar enigszins de indruk bestaat, dat men opzettelijk terreinen van archeologische betekenis of archeologische monumenten als doelwit kiest voor zijn „vrijtijdsbesteding“, is het gewenst dat hiertegen met effectieve sancties wordt opgetreden.

Daar ligt tegelijkertijd de grote moeilijkheid.

In de eerste plaats missen de strafrechtelijke sancties van de Monumentenwet zoals we reeds zagen, hun doel. Ze worden algemeen als te zwaar voor het gepleegde feit beschouwd en worden dan ook nauwelijks of niet toegepast.

In de tweede plaats is er de vraag of er überhaupt gestraft kán worden. Het grote probleem is en blijft, dat de schatgravers in het merendeel van de gevallen niet specifiek op zoek zijn naar monumenten, maar naar „schatten“. Het cruciale punt daarbij is, dat de begrippen „schat“ en monument elkaar niet uitsluiten. Het is dan zeer de vraag of van de schatgraver verwacht mag worden dat hij onderscheid maakt en weet wanneer hij met een monument van doen heeft.

Herkent de schatgraver de vondst als monument dan rust op hem natuurlijk de meldingsplicht van art. 24. Wanneer hij evenwel de meldingsplicht negeert, wordt het bijzonder moeilijk het bewijs te leveren dat hij op de hoogte was en dientengevolge niet aan zijn wettelijke verplichting voldaan heeft (zie ook pag. 98).

Een sluitende oplossing om dit soort gevallen te regelen is niet eenvoudig aan te geven. Wanneer de schatgravers evenwel actief zijn op terreinen, die algemeen bekend zijn om hun oudheidkundige betekenis, of op archeologische monumenten, dan laden ze de verdenking op zich, dat er van „voorwaardelijk“ opzet sprake is. Hieronder verstaat men, dat een bepaalde gedraging verricht wordt, waarbij men zich wilens en wetens blootstelt aan de geenszins als denkbeeldig te verwaarlozen kans, dat een bepaald gevolg, dat men niet wil en dat een strafbaar feit impliceert, toch zal intreden. In zo'n geval heeft men onverschillig tegenover het gevolg gestaan, i.c. overtreding van art. 22, eerste lid, Monumentenwet, en dit op de koop toe genomen.

Dit betekent, dat er in een dergelijk geval strafrechtelijk opgetreden kan worden.

Het gebruik van metaaldetectors

Een voorlopig „hoogtepunt” is het gebruik van metaaldetectors, waarmee de schatgraverij als hobby bedreven wordt. De overtuiging dient post te vatten, dat het gebruik van metaaldetectors voor de archeologie een kwalijke zaak is of kan zijn wanneer ze opzettelijk gehanteerd worden op terreinen die van oudheidkundige betekenis zijn of als archeologische monumenten te boek staan. Op grond van de huidige Monumentenwet valt hier tegen op te treden, als er tenminste gegraven wordt. Art. 22 bepaalt dat het verboden is graafwerk te verrichten dat ten doel heeft het opsporen of onderzoeken van monumenten. In het betreffende geval kan het werken met een metaaldetector gerangschikt worden onder het begrip „ten doel hebben monumenten op te sporen”, dus bewust zoeken. Overigens is ook hier het verhaal over voorwaardelijke opzet van toepassing. Het is de vraag of het enkel lopen met een metaaldetector over terreinen van oudheidkundige betekenis of archeologische monumenten reeds strafbaar gesteld zou moeten worden. De Monumentenwet spreekt uitdrukkelijk over „graafwerk”, dat strafbaar gesteld wordt. Men zou dit begrip extensief moeten interpreteren om ook het enkel lopen over de betreffende terreinen strafbaar te doen zijn.

Van Herten is van mening dat niet enkel naar de letter maar tevens naar de bedoeling van de wet gekeken moet worden. Het in de Monumentenwet voorkomende element „graafwerk” zal ruim uitgelegd moeten worden; ploegen, eggen, werken met dragline en bulldozer zal men er naar regels van analogie eveneens onder hebben verstaan, zo eist althans een billijke wetsinterpretatie (Van Herten, *Schatvinding en Monumentenrecht* 1973, blz. 29). Onder „graafwerk” verstaat hij eveneens het zoekend lopen over pas bewerkt land (Van Herten, *Schatvinding en Monumentenrecht* 1973, blz. 42).

VI. DE THEORIE TOEGEPAST OP CASUSPOSITIES.

Het lijkt zinvol om voorgaande theorie nu toe te spitsen op enkele casusgevalLEN, zoals die zich in de archeologie voor kunnen doen. Hierbij is niet naar volledigheid gestreefd, maar aan de hand van onderstaande casusposities kunnen de

ontbrekende gevallen ongetwijfeld zonder veel problemen opgelost worden.

Ik ga er hierbij vanuit, dat „vondsten” en „monumenten” verschillende begrippen zijn. Het vinden van een kist met zilveren guldens is een „schat” en (nog) geen monument, daar het (nog) geen oudheidkundige waarde heeft. Het begrip „vondst” gebruik ik in onderstaande gevallen in de betekenis van „schat”. Daarnaast onderscheid ik de monumenten.

1) A vindt op eigen terrein.

Art. 642, lid 1 B.W., 1e volzin is hier van toepassing.

A verkrijgt de volle eigendom, daar hij zowel grondeigenaar als vinder is.

De Monumentenwet is niet van toepassing daar er geen sprake is van een vooropgezette bedoeling om naar monumenten te zoeken.

2) A vindt op B's terrein.

Art. 642, lid 1 B.W., tweede volzin is van toepassing.

A zal de eigendom van de vondst nu moeten delen met de grondeigenaar B.

De Monumentenwet is om dezelfde reden als onder ad 1) niet van toepassing.

3) A graaft in eigen terrein zonder opzet tot het zoeken naar monumenten.

Hetzelfde verhaal als onder ad 1) is hierop van toepassing.

4) A graaft in andermans (B) terrein zonder opzet tot het zoeken naar monumenten.

Deze casus stemt qua oplossing volledig overeen met het gestelde onder ad 2). Wanneer in de gevallen ad 3) en ad 4) bij het graafwerk voorwerpen worden gevonden, waarvan men redelijkerwijs moet vermoeden dat het monumenten zijn, doet art. 24 Monumentenwet opgeld. Op grond van dit artikel heeft men een meldingsplicht.

5) A graaft in eigen terrein met opzet naar monumenten.

Krachtens art. 22, lid 1 Monumentenwet is dit verboden en A stelt zich bloot aan de strafsancie van art. 28, lid 2 Monumentenwet.

Als bijkomende straf kunnen eventuele roerende monumenten verbeurd verklaard worden en bij A opgevorderd worden op grond van art. 33 en 33 A W.v.Sr. Hetzelfde is, mijns inziens, mogelijk door te ageren op grond van het doen van een onrechtmatige daad.

A handelt in strijd met zijn rechtsplicht.

- 6) A graaft in B's terrein met opzet naar monumenten.
Hier geldt hetzelfde verhaal als onder ad 5). Stemt de grondeigenaar in met dit laakbare gedrag, dan kan hij niet aansprakelijk gesteld worden, daar art. 22, lid 1 Monumentenwet zich specifiek richt tot degene die graaft en de grondeigenaar verder nergens uitdrukkelijk (mede) aansprakelijk gesteld wordt.
- 7) B graaft in opdracht van A in terrein van A, echter niet met de bedoeling om vondsten of monumenten op te graven.
A en B zijn beiden voor de helft eigenaar van de vondsten op grond van art. 642 B.W.; A in de hoedanigheid van grondeigenaar en B in de hoedanigheid van vinder. De opdracht van A aan B doet daaraan niets af, aangezien de opdracht gericht is op ander werk dan het specifiek graven naar vondsten.
Overigens kunnen partijen omtrent de eigendomsverhouding andere overeenkomsten maken. Art. 642 B.W. is van aanvullend recht, hetgeen betekent dat er schriftelijk of mondeling anders overeengekomen kan worden.
- 8) B graaft in opdracht van A in C's terrein, niet met de bedoeling om vondsten of monumenten op te graven.
Ook hier geldt de regel van art. 642 B.W., dat grondeigenaar en vinder ieder voor de helft eigenaar worden. C en B kunnen hier dus aanspraak op maken. De opdracht doet daaraan niets af (zie onder ad 7).
- 9) B graaft in opdracht van A in A's terrein met de bedoeling om vondsten op te graven. Is de bedoeling het graven naar monumenten, dan geldt in principe hetzelfde verhaal als onder ad 5). Gaat het hier evenwel om het graven naar vondsten, die niet als monument te beschouwen zijn, dan komt in dit geval de volle eigendom toe aan A. A heeft opdracht gegeven aan B om specifiek naar vondsten te zoeken. B handelt dan op naam en op rekening van A en kan zelf geen rechten doen gelden.
- 10) B graaft in opdracht van A in C's terrein met de bedoeling om vondsten op te graven. De grondeigenaar C en de opdrachtgever A verkrijgen de eigendom ieder voor de helft op grond van art. 642 B.W. Is de bedoeling het opgraven van monumenten, dan is het verhaal onder ad 5) wederom van toepassing.
- 11) C (bijv. een amateur-archeoloog) graaft in opdracht van A (bijv. een provinciaal archeoloog) in terrein van B met opzet naar monumenten.
De provinciaal archeoloog dient in deze gezien te worden als een vertegenwoordiger van de bevoegde instantie conform art. 22, lid 2 Monumentenwet. Art. 23, lid 2 Monumentenwet bepaalt dat de dienst, instelling of persoon die bevoegd graaft, eigenaar wordt van de opgegraven monumenten. C kan geen rechten doen gelden daar hij in opdracht van A graaft met de bedoeling om roerende monumenten op te sporen, en aldus een verlengstuk van A is.
De grondeigenaar B komt in aanmerking voor schadevergoeding krachtens art. 23, lid 1 Monumentenwet en een vergoeding gelijk aan de helft van de waarde van het monument krachtens art. 23, lid 2 Monumentenwet.
- 12) C (bijv. amateur-archeoloog) vindt op B's terrein na opdracht van A (bijv. provinciaal archeoloog) om over andermans terrein te lopen.
De opdracht om over andermans terrein te lopen impliceert hier het zoeken naar oppervlaktevondsten.
Op het eerste gezicht gaat de Monumentenwet hier niet op. In deze wet wordt alleen gesproken over „graafwerk” en daar is hier geen sprake van. Het is de vraag of je de Monumentenwet zodanig extensief mag interpreteren, dat deze ook van toepassing is op oppervlaktevondsten. Het lijkt me zeer wel verdedigbaar, temeer daar de werking van de Monumentenwet zo optimaal functioneert. In dat geval kan met dezelfde oplossing als onder ad 11) worden volstaan. Gaan we hier evenwel niet van uit, dan is art. 642 B.W. van toepassing. Dit betekent dat B als grondeigenaar en A als opdrachtgever ieder voor de helft eigenaar zijn van eventuele vondsten.
- 13) A als provinciaal archeoloog vindt bij opgraving op andermans terrein.
Hier gaat wederom de Monumentenwet op. De opgravende instelling of dienst verkrijgt de eigendom van de monumenten en de grondeigenaar ontvangt eventueel vergoeding van schade en een vergoeding gelijk aan de helft van de waarde van het monument.

Ten behoeve van de overzichtelijkheid hier nogmaals de in de casusposities gebruikte artikelen.

Art. 642 B. W.:

- 1) *De eigendom van eenen schat behoort aan dengenen, die denzelven op zijn eigen grond gevonden heeft. Indien de schat op den grond van een ander gevonden wordt, behoort de eene helft aan den vinder en de wederhelft aan den grondeigenaar.*

Art. 22 Monumentenwet:

- 1) *Behoudens het bepaalde in het tweede lid is het verboden graafwerk te verrichten, dat ten doel heeft het opsporen of onderzoeken van monumenten.*
- 2) *Gehoord de Monumentenraad, kan onze minister diensten, instellingen en personen aanwijzen, welke bevoegd zijn graafwerk, als bedoeld in het eerste lid, te verrichten of te doen verrichten volgens door hem vast te stellen regelen.*

Art. 23 Monumentenwet:

- 1) *Onze minister kan bepalen, dat een rechthebbende op een terrein moet dulden, dat hierin graafwerk, als bedoeld in art. 22, eerste lid, wordt verricht. Voor zover een rechthebbende hierdoor schade lijdt, wordt hem deze door het Rijk vergoed. Rechtsvorderingen tot vergoeding van deze schade staan ter kennisneming van de burgerlijke rechter, binnen wiens rechtsgebied het onroerend goed of het grootste gedeelte daarvan is gelegen.*
- 2) *Roerende monumenten gevonden bij bevoegd verricht graafwerk, als bedoeld in art. 22, zijn eigendom van de persoon die of het lichaam dat het graafwerk heeft verricht of heeft doen verrichten. De grondeigenaar ontvangt van bedoelde persoon of bedoeld lichaam een vergoeding gelijk aan de helft van de waarde van het monument.*

Art. 24 Monumentenwet:

- 1) *Hij die bij graafwerk, anders dan bedoeld in art. 22, eerste lid, een voorwerp vindt, waarvan hij weet of redelijkerwijze moet vermoeden, dat het een monument is, is verplicht hiervan binnen drie dagen aan de burgemeester van de gemeente, waarbinnen de vondst is gedaan, mededeling te doen.*
- 2) *De burgemeester geeft van deze mededeling onverwijld kennis aan de directeur van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek.*

Art. 28 Monumentenwet:

- 1) *Hij die opzettelijk handelt in strijd met art. 14 of met een maatregel getroffen op grond van art. 25, eerste lid, wordt gestraft met gevangenisstraf van ten hoogste een jaar of geldboete van ten hoogste tienduizend gulden.*
- 2) *Hij die opzettelijk handelt in strijd met een der artikelen 22, eerste lid, en 24, eerste lid, wordt gestraft met gevangenisstraf van ten hoogste een jaar of geldboete van ten hoogste driehonderd gulden.*
- 3) *De feiten zijn misdrijven.*

Art. 29 Monumentenwet:

- 1) *Hij die handelt in strijd met artikel 14 of met een maatregel getroffen op grond van art. 25, eerste lid, wordt gestraft met hechtenis van ten hoogste zes maanden of geldboete van ten hoogste tienduizend gulden.*
- 2) *Hij die handelt in strijd met een der artikelen 22, eerste lid, en 24, eerste lid, wordt gestraft met hechtenis van ten hoogste zes maanden of geldboete van ten hoogste driehonderd gulden.*
- 3) *De feiten zijn overtredingen.*

Art. 33 Wetboek van Strafrecht:

- 1) *De straf van verbeurdverklaring kan worden opgelegd bij oplegging van een hoofdstraf.*
- 2) *Zij kan ook worden opgelegd in plaats van hoofdstraf, tenzij op het feit gevangenisstraf van meer dan zes jaren is gesteld.*

Art. 33 A Wetboek van Strafrecht: *Vatbaar voor verbeurdverklaring zijn:*

- a. *aan de veroordeelde toebehorende voorwerpen en vorderingen, die geheel of grotendeels door middel van of uit de baten van het strafbare feit zijn verkregen;*
- b. *voorwerpen met betrekking tot welke het feit is begaan;*
- c. *voorwerpen met behulp van welke het feit is begaan of voorbereid;*
- d. *voorwerpen met behulp van welke de opsporing van het misdrijf is belemmerd;*
- e. *voorwerpen die tot het begaan van het misdrijf zijn vervaardigd of bestemd;*

voor zover de onder b-e genoemde voorwerpen tijdens het begaan van het strafbare feit toebehoorden aan de veroordeelde, aan een persoon door wiens opzet of schuld zij zich in verkeerde handen bevonden of aan een persoon die geen bekende verblijfplaats in Nederland heeft.

LITERATUUR

Algemeen:

C. Asser Beekhuis, *Zakenrecht*, tweede deel, tiende druk, Zwolle 1977.

A. Pitlo, *Het Zakenrecht*, deel 2, achtste druk, Arnhem 1980.

G. Diephuis, *Het Nederlandsch Burgerlijk Regt*, zesde deel, tweede druk, Groningen 1886.

N. K. F. Land, *Verklaring van het Burgerlijk Wetboek II*, tweede druk, Haarlem 1901.

C. W. Opzoomer, *Het Burgerlijk Wetboek 3^{II}*, derde druk, 's-Gravenhage 1912.

E. M. Meyers, *Ontwerp Nieuw Burgerlijk Wetboek, tekst en toelichting m. b. t. boek 5 titel 2*, 's-Gravenhage 1954/55.

Bijzonder:

Monumentenwet, *Tekst en Behandeling in de 1e en 2e Kamer*, Wet van 22 juni 1961.

R. Crinice le Roy, „De Monumentenwet” *Ruimtelijke Ordening* band IV.

J. de Boer, „Schatvinding in het O.B.W. en de Monumentenwet mede gezien in het licht van haar geschiedenis”, *Rechtsgeleerd Magazijn Themis* 1973, blz. 421 e.v.

J. H. S. van Herten, *Schatvinding en Monumentenrecht*, Roermond 1973.

F. C. J. Ketelaar, „Monumentenwet en Archeologie”, *Fibula* 1969 blz. 55 en 56.

H. C. van Eck, Voordracht over de Juridische Aspecten van het vinden van Archeologica, *Bulletin KNOB*, Maart 1969, pag. 30 e.v.

Vereniging van Nederlandse Gemeenten, *Gemeente en Monumentenzorg*, Blauwe reeks nr. 36, blz. 36 e.v.

F. C. J. Ketelaar, „Muntschat in grindlading wordt kluij voor juristen”. *Spiegel Historiae* 1968, blz. 250, 251 en blz. 507.

E. M. Meyers, *Ars Aequi* 1953-1954, blz. 121 e.v.

C. Berkhouwer, „Juridische Problemen rond een Schatvinding”, *Weekblad voor Privaatrecht, Notariaat en Registratie* nr. 4176, blz. 51 e.v.

SUMMARY

As the title of this article indicates, the discussion concerns the legal right to the possession of found objects as defined by the Netherlands Civil Code and the Law on Monuments, i.e., the legal aspects of the finding of ‘treasures’ and ‘portable monuments’. Articles 22-25 of the Law on Monuments apply to the finding of the latter, and article 642 of the Civil Code concerns the ownership of finds not covered by the Law on Monuments. This does not mean that all situations are covered by law, as shown by

difficulties in practical application. The author points out the connections between the two forms of relegation, and attempts to show the gaps in coverage. Article 642 of the Civil Code is analysed alone and in relation to Article 5.2.9 of the draft of the new Civil Code. The relevant articles in the Law on Monuments are also discussed, both in detail and in relation to Article 642 of the Civil Code. Lastly, the application of the legislation to a number of situations that can occur in practice is dealt with.

ARCHEOLOGISCH NIEUWS

MEDEDELINGEN VAN DE ARCHEOLOGISCHE INSTELLINGEN IN NEDERLAND

GELDERLAND

Ermelo

In het ongeveer 60 jaar geleden door J. H. Holwerda onderzochte Romeinse marskamp te Leuvenum, gemeente Ermelo (*Oudheidk. Mededel.* 4, 1923, 40ff.), werd onlangs door amateur-archeoloog C. A. van Baarle uit Epe een klein fragment terra sigillata gevonden. De kwaliteit van het aardewerk wijst zonder twijfel op Zuid-Gallische herkomst en op een datering in Flavische of zelfs voor-Flavische tijd. Dit is tot op heden de oudste vondst die uit dit bijzondere monument afkomstig is; de schaarse aardewerkvondsten van Holwerda werden door J. E. Bogaers in de 2de of 3de eeuw geplaatst (J. E. Bogaers en C. B. Rüger, *Der Niedergermanische Limes*, Köln 1974, 33).

*B.A.I., Groningen
(W. van der Sanden)*

ZUID-HOLLAND

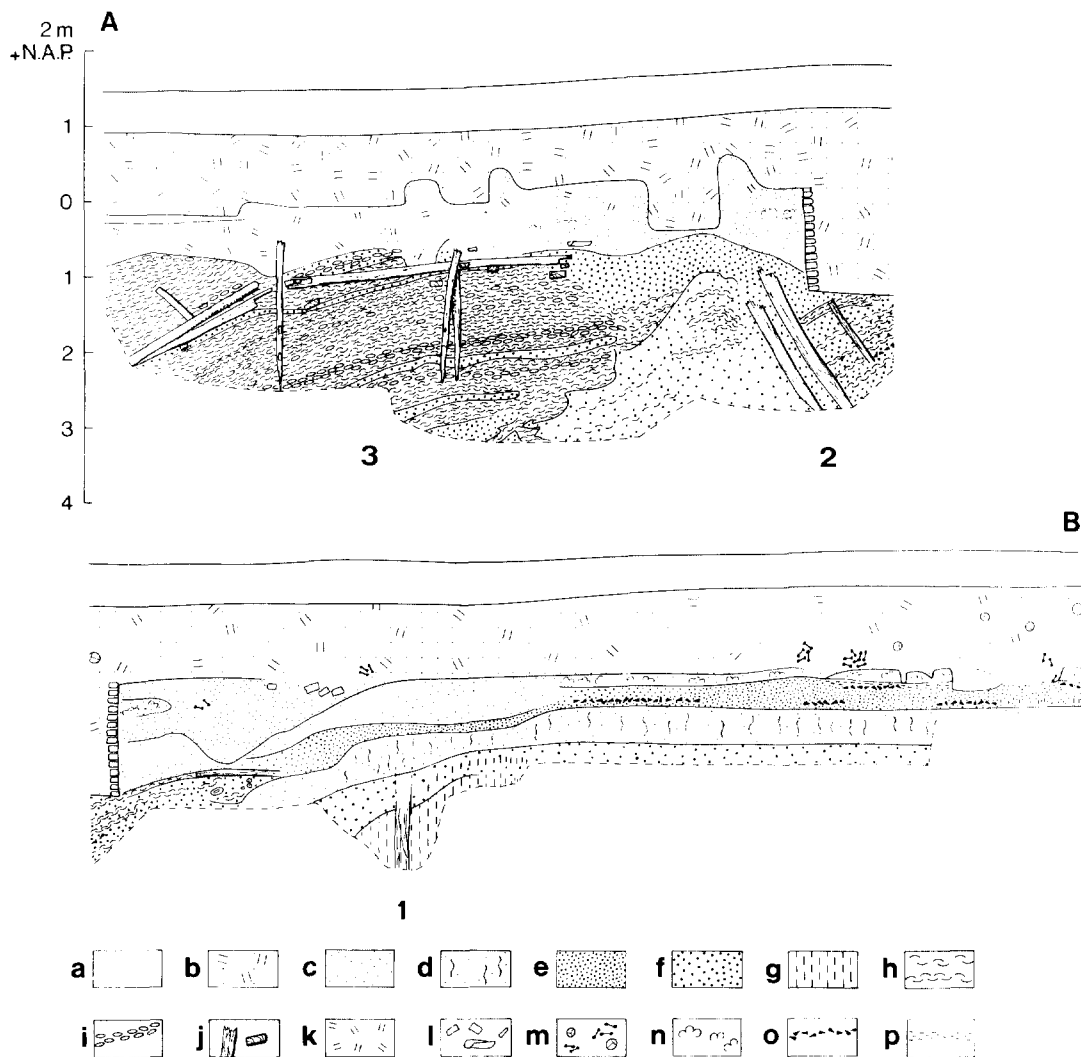
Woerden

Van 25 augustus tot en met 19 september 1980 was het mogelijk in het centrum van de stad onderzoeken te verrichten in de omgeving van het Romeinse castellum (Laurum of Laurium?). Allereerst bood de voorbereiding van de restauratie van de N.-H. Petruskerk een gelegenheid om de in 1978 op het terrein van het voormalige St.-Jozefspensionaat ontdekte kaden ook elders te bestuderen, en te proberen de zuidelijke oever van de Rijn vast te stellen zoals de Romeinen die moeten hebben aangetroffen bij hun komst in het midden van de 1ste eeuw na Chr. Vervolgens kon na de sloop van garage Langeslag ten westen van de Molenstraat een meer dan 40 m lange sleuf worden gegraven tussen de Willems-hof en de Kazernestraat. Voor deze onderzoeken is welwillend toestemming verleend door resp. de Kerkvoogdij van de Nederlands-Hervormde Gemeente en het College van Burgemeester en Wethouders te Woerden. De heer H. Keizer, hoofd van de afdeling bestratingen van de dienst Gemeentewerken, op wie nooit tevergeefs een beroep werd gedaan, heeft het verloop van de opgraving ten zeerste begunstigd. Aan het werk nam, zoals gebruikelijk, een aantal studenten deel, van wie

hier speciaal A. Koster en R. W. Reijnen genoemd moeten worden.

Bij het archeologische onderzoek op het terrein van het voormalige St.-Jozefspensionaat — tegenwoordig „De Beukehof” met o.a. de openbare bibliotheek „De Beuk” — zijn in 1978 oeverversterkingen langs de Rijn aangetroffen, die in drie fasen in gebruik zijn geweest, van ca. 80 tot na het midden van de 3de eeuw (J. E. Bogaers en J. K. Haalebos, *Bulletin KNOB*, 78 (1979), 100). De in 1980 op het kerkhof van de Petruskerk gegraven sleuf — tussen de noordelijke arm van het transept van deze kerk en de Groenendaal — heeft drie kaden aan het licht gebracht, waarvan de oudste (afb. 1, 1) nog net op de zandige oeverwal van de Rijn was gelegen. Op de oever strekte zich boven enige lagen klei een donkere band uit met houtskool en brandsporen, waartussen zich enkele voorwerpen bevonden uit het midden van de 1ste eeuw (o.a. een bronzen ogenfibula met door cirkeltjes aangeduide ogen). De hogere lagen bleken hier geheel verstoord te zijn door betrekkelijk recente begravingen, als gevolg waarvan geen sporen uit de latere perioden van de Romeinse versterking geconstateerd konden worden, zoals b.v. van een vestingmuur of van één of meer grachten. Wel is iets verder noordwaarts, in de richting van de rivier, een greppel met een V-vormige doorsnede waargenomen. Deze tekende zich in het vlak zeer vaag af en het is geenszins zeker dat ze in de Romeinse tijd is gegraven; de vulling bevatte namelijk niet alleen scherven uit het einde van de 2de of mogelijk uit de 3de eeuw (Dragendorff 45, Stuart 110 A en 203), maar ook fragmenten van Pingsdorfaardewerk en stukken van kloostermoppen.

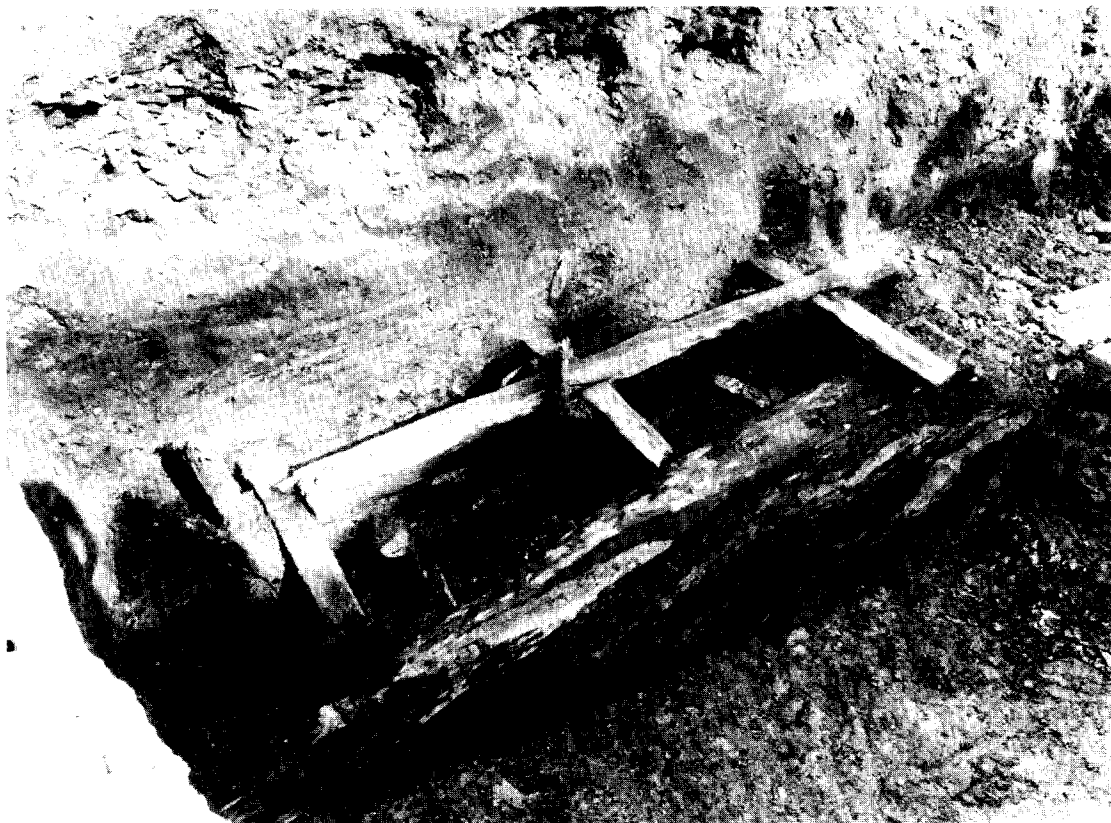
De zojuist vermelde kade is na verloop van tijd vervangen door een nieuwe beschoeiing, die ongeveer 5 m verder naar het noorden werd aangebracht (afb. 1, 2). Deze bestond evenals de oudste uit rechtstandig ingeheide palen en is kennelijk niet opgewassen geweest tegen de ondermijnende werking van de rivier. De in de derde periode aangelegde oeverversterking (afb. 1, 3) was een grootscheepse constructie, die niet over de gehele breedte kon worden opgegraven. Voor de bouw hiervan is de oever

Afb. 1. Woerden 1980, werkput XI (kerkhof Petruskerk). Noord-zuid-profiel. Schaal 1:100. Tek. E. J. Ponten. 1-3: palen van drie verschillende oeverversterkingen. a: bovengrond, b: donkere klei vermengd met 17de-eeuws puin, c: grijze klei, d: bruinachtige klei met sporen van wortels, e: donkergrijze klei, f: vette blauwe klei, g: zand, h: stukjes hout, resten van rijswerk, i: rijswerk, j: paal en liggende balk, k: Romeins baksteenpuin, l: (grote stukken van) Romeinse dakpannen, m: begravings uit de 17de eeuw en later, n: sporen van fosfaat, o: houtskool, p: verbrande hutteleem.

over een breedte van ongeveer 10 m met rijswerk bekleed. De dikte van dit pakket kon niet worden bepaald, maar deze bedroeg in het getekende profiel reeds 2.50 m; bij boringen op een diepte van 4 m-N.A.P. was de onderkant nog niet bereikt. De voorzijde van deze kade moet buiten de opgravingsput hebben gelegen, onder de Groenendaal. In de sleuf kwam een aantal horizontale trekbalken aan het licht, waarmee de wand van de beschoeiing in de oever was verankerd. In deze balken waren korte, even-

eens horizontaal gelegde dwarshouten bevestigd. Aan de noordzijde van deze houten, aan de kant van de rivier, waren telkens twee palen, die de constructie op haar plaats moesten houden, schuin in de grond geslagen (afb. 2). Het geheel herinnert sterk aan de machtige oeverversterkingen die in de dertiger jaren ontdekt zijn te Xanten (H. von Petrikovits, *Bonner Jahrb.* 152 (1952), 145 vv.) of in meer recente tijd in Londen (R. Goodburn, *Britannia* 10 (1979), 315 v.). Ook in de laatste fase is de kade

Afb. 2. Woerden 1980, werkput XI (kerkhof Petruskerk), opname vanuit het noordwesten. Houten trekbalen van de derde oeverversterking (afb. 1, 3) met dwarshouten en verankeringspalen. (Foto J. K. Haalebos)

blijkbaar niet voldoende zwaar en sterk geweest; de profieltekening laat duidelijk zien dat de horizontale balken het hebben begeven en voorover in de rivier zijn gevallen.

De meeste vondsten uit de sleuf zijn afkomstig uit het ophogingspakket van de derde kade. Slechts iets meer dan een tiende van de geborgen terra sigillata is gefabriceerd in Midden- of Oostgallische ateliers; deze scherven komen, voor zover dit valt na te gaan, uit een ophogingslaag uit de Romeinse tijd die de zojuist beschreven resten heeft afgedekt. De overige terra sigillata stamt uit het zuiden van Gallia en lijkt op enkele uitzonderingen na te dateren uit de vroeg-Flavische tijd. Stukken van met reliëf versierde kommen Dragendorff 29 zijn talrijker dan die van kommen Drag. 37, waarvan er slechts één versierd is in de z.g. metopenstijl uit de tijd van Domitianus (81-96). Deze laatste is aangetroffen boven een van de schuin weggezakte trekbalen van de derde ka-

de. De bekleding van de oever is vermoedelijk aangebracht omstreeks 80 na Chr. of iets later.

Op scherven van terra sigillata bevinden zich de volgende stempels van Zuidgallische pottenbakkers (de met * aangeduide merken dateren volgens F. Oswald, *Index of Potters' Stamps on Terra Sigillata*, „Samian Ware”, Margidunum 1931, uit de voor-Flavische tijd, die met x uit de Flavische periode; de overige kunnen uit de jaren voor of na 70 stammen): OFCALVI (Drag. 15/17), [OF]C.EN (bord)^x, OF.CRE (bord), FIILIX (Drag. 27), IVGVND (?; Drag. 18), [MA]CCARVSF (bord)*, MONTANI (bord), OH.SILVI (Drag. 27)^x, OFSILVINI (Drag. 27), VITAI! (Drag. 27), OFVITAL (Drag. 18) en ---]IMA (Drag. 18); het stempel TO[--- (Drag. 18/31) is mogelijk van de 2de-eeuwse Oostgallische pottenbakker Tocca.

Van de vondsten maken ook deel uit enkele dakpanstempels (met reliëfletters) van de COH(ors) XV (Voluntariorum); vgl. J. E. Bogaers, „Auxiliaria”, in: J. Fitz (ed.), *Limes, Ak-*

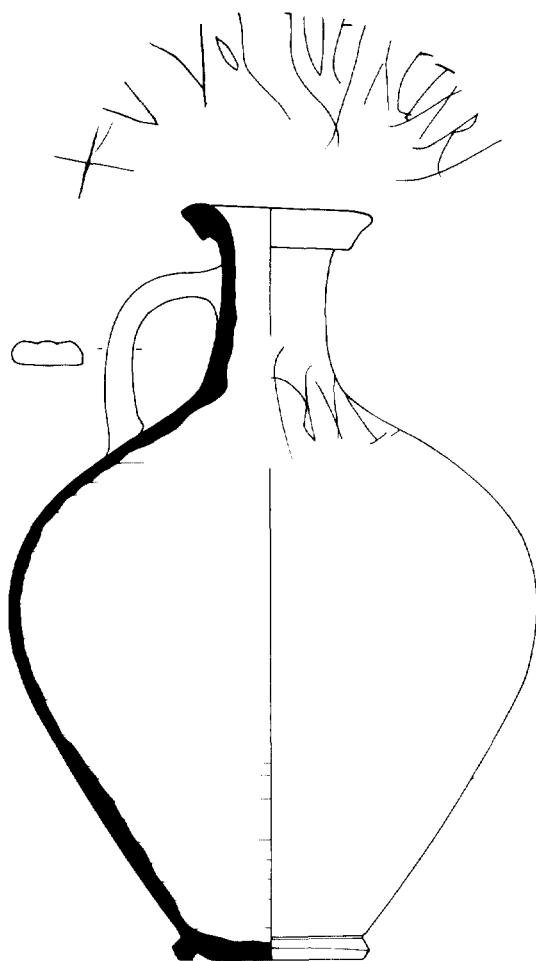
ten des XI. Internationalen Limeskongresses, Budapest 1977, 601 v. en 628, Abb. 3. Dit type mag nu op stratigrafische gronden zeker in de vroeg-Flavische tijd gedateerd worden. Op een reeks van volledige tegulae en imbrices die een baan vormden boven de zuidelijke rand van de derde kade, bevinden zich talrijke stempels van de Legio XXX Ulpia Victrix uit Vetera II-Xanten. Deze behoren o.a. tot twee typen: een ovaal met een adelaar en palmtakken en de retrograde tekst LEG/xx/x (11 exemplaren), en een rechthoekig, retrograde tempel LEGxxx; vgl. J. H. Holwerda en W. C. Braat, „De Holdeurn bij Berg en Dal”, *OML* 26 (1946), suppl., pl. XXXII, 31 en 19.

De sleuf die kon worden gegraven aan de westelijke zijde langs de Molenstraat, heeft minder spectaculaire vondsten aan het licht gebracht; de resultaten van dit onderzoek dwingen ons echter onze opvattingen over de topografie van Woerden in de Romeinse tijd grondig te herzien. In het zuidelijke gedeelte en in het midden van de werkput is een rij palen aangetroffen, die parallel loopt met de Molenstraat. In het profiel tekende zich daar een bruine band af met organisch materiaal, die afgedekt was met twee brandlagen, gescheiden door fosfaatrijke klei. Deze vier lagen hebben vondsten opgeleverd uit het derde kwart van de 1ste eeuw. De bovenvermelde palen doorsneden de onderste drie lagen en waren overdekt door de bovenste brandlaag, die men wellicht in verband mag brengen met de opstand der Bataven in de jaren 69 en 70.

In het noordelijke gedeelte van de sleuf zijn heel wat minder palen gevonden. De bruine laag zette zich hier alleen voort in het westelijke profiel. In het oostelijke profiel bleken de jongere ophogingslagen direct op de natuurlijke ondergrond te liggen, die daar is samengesteld uit elkaar afwisselende dunne banden van zand en klei, waarin zich nu en dan wat organisch materiaal bevindt. Deze lagen lopen naar het zuiden af in een flauwe helling van ongeveer 5° en gaan ten slotte over in een dik pakket vette klei. Het geheel lijkt de landzijde van een oeverwal te zijn en een daarop aansluitende met klei opgevulde geul van een voor-Romeinse bedding van de Rijn. Dit zou kunnen betekenen dat men in de palenrijen die in het zuidelijke gedeelte van de Woerdense binnenstad zijn aangetroffen, niet zozeer oeverversterkingen moet zien langs een (nog niet gevonden) loop van de Linschoten

— zoals we verondersteld hebben in *Bulletin KNOB*, 74 (1975), 223 v. —, als wel de versterigde randen van één of meer ophogingen waarmee een gedeelte van een binnen een meander van de Rijn gelegen gebied („kronkelwaard”) voor bewoning geschikt is gemaakt.

Bijna 20% van de aan het licht gekomen terra sigillata is vervaardigd in Midden- en Oostgallische bedrijven. Dit betrekkelijk hoge percentage is vooral een gevolg van het feit dat de vondsten in het noordelijke gedeelte van de werkput afkomstig zijn uit 2de-eeuwse ophogingen. De hoeveelheid Midden- en Oostgallische terra sigillata is daar dan ook naar verhouding veel groter (meer dan 40%). In het midden en

Afb. 3. Woerden 1980, werkput XII (ten westen van de Molenstraat). Gladwandige witte kruik met graffito op de schouder: XV VOL LVCI ACTARI. Vondstnr. WRD. 1980.396.d. Schaal 1:3. (Tek. E. J. Ponten)

in het zuidelijke gedeelte van de sleuf is vrijwel alleen Zuidgallische terra sigillata aangetroffen.

Tot de vondsten die in deze werkput zijn gedaan, behoren de volgende stempels: OF.CALVI (Drag. 18), OFGEN[.] (Ritt. 2 B)^x, OFFE[--- (bord), FESTVS (Drag. 27)^x, GER[--- (Drag. 27), [MA]SCLVSE (Drag. 18), [ME]RCA (Drag. 27?)^x, OFMO[--- (Drag. 18), OFN(i)GR (Drag. 15/17), PASSENMA (Drag. 27), ROP[PVS.FEC(?)] (Ritt. 2 B), ---]SABIN[--- (Drag. 29), SECVNDI (Drag. 27), een onleesbaar stempel (Drag. 27) en een stempel in de vorm van een rozet (Drag. 42). Verder kan hier een stempel op het oor van een amfoor worden vermeld: PIVLGRISP; vgl. M. H. Callender, *Roman Amphorae*, London 1965, 206 v., nr. 1338 en fig. 13, 3: P. Iulius Crispus, hoogst waarschijnlijk uit Zuid-Spanje, 1ste-eeuws?

De belangrijkste vondst is wel een kruik Stuart 107/109 (afb. 3), die is aangetroffen in een kuil, te zamen met een tweede kruik Stuart 109 en enkele laat-Flavische t.s.-scherven. Op de schouder van de eerste kruik heeft de voormalige eigenaar zijn naam en functie ingekrast, alsmede de naam van de legerafdeling waartoe hij behoorde: (cohortis) xv vol(untariorum) LVCI ACTARI. Nadat reeds talrijke dakpanstempels van de Cohors XV Voluntariorum te Woerden aan het licht zijn gekomen, lijkt dit graffito defi-

nitief te bewijzen dat deze afdeling hier gestationeerd is geweest. Actarii of actuarii waren een soort klerken, meestal in dienst van particuliere personen. In het leger waren ze belast met de intendance en werkzaam in de staven van legioenen en hulptroepen; vooral in de 4de eeuw hebben ze daarin een belangrijke plaats ingenomen. Militaire act(u)arii zouden in gedateerde inscripties voor het eerst zijn vermeld onder Septimius Severus (193-211). Zie W. Kubitschek en O. Seeck, „Actarius”, in: Pauly-Wissowa, *RE* I (1894), 301 v.; *CIL* XIV 2255; A. von Domaszewski en Br. Dobson, *Die Rangordnung des römischen Heeres*, 2de dr., Köln-Graz 1967, 313 (Register). De actarius Lucius moet reeds omstreeks 100 na Chr. zijn naam op de kruik hebben gekrast.

Ten slotte moet nog een wel zeer uitzonderlijk voorwerp (fig. 4) vermeld worden, dat ons bezorgd werd door de heer P. de Wit, Woerden; het zou afkomstig zijn van de stort van de in 1978 aan de Groenendaal verrichte opgravingen. Daarop voorkomende sporen van bruin organisch materiaal en van vivianiet maken aannemelijk dat het gelegen heeft tussen de Romeinse ophogingslagen. Het betreft een ronde baardige kop (diam. ca. 8.5-9 cm; dikte 4.3 cm) van rood aardewerk, die op grond van de boven-

Afb. 4. Woerden 1978. Kop van Iuppiter Ammon met steel, van rood aardewerk, gevonden op het terrein van het voormalige St.-Jozefspensionaat aan de Groenendaal. Diam. voorzijde: ca. 8.5-9 cm; grootste lengte: 10.4 cm.

(Foto R. Gras)

het hoofd afgebeelde ramshorens geïdentificeerd mag worden met de Egyptische god Jupiter Ammon. De voorzijde is bol, de achterzijde is vlak afgewerkt met een mes of een spatel; bovendien is daar een zware, 6 cm lange, in doorsnee min of meer rechthoekige (ca. 3 × 5 cm) steel aangebracht. Het geheel lijkt een figuurstempel of patrix te zijn voor de vervaardiging van negatieve vormen. De grootte van het stempel maakt het onwaarschijnlijk dat deze bedoeld waren om te worden gebruikt bij de productie van met reliëf versierd aardewerk. Het gaat hier veeleer om een voorwerp waarmee matrijzen zijn gevormd voor een bronsgieterij. Een overeenkomstige, slechts weinig grotere bronzen kop van Jupiter Ammon is bekend uit Vetera I-Xanten (H. Menzel, *Römische Bronzen*, Düsseldorf 1969, 54 v., nr. 36; G. Grimm, *Die Zeugnisse ägyptischer Religion und Kunstelemente im römischen Deutschland*, Leiden 1969, 125, nr. 9 en Taf. 53); deze moet het uiteinde van een balk hebben gesierd.

Een vergelijkbare kop is te zien in het midden van een van de phalerae uit Moers-Lauersfort; deze is echter in zilver gedreven en heeft dus een scherpere vorm (Grimm, a.w., 128, nr. 12 en Taf. 53, 1). Het stuk uit Lauersfort wordt gedateerd in de 1ste eeuw; de Xantense kop moet wel uit de jaren voor 70 stammen. De Woerdense Jupiter Ammon is op grond van de vindplaats waarschijnlijk op zijn vroegst verloren geraakt in de laat-Flavische tijd. Als deze bakstenen kop werkelijk gebruikt is in een bronsgieterij, zou men dit met meer reden ook mogen vermoeden van de in 1978 op hetzelfde terrein gevonden kop van een Silenus (*Bulletin KNOB*, 78 (1979), 102). Beide stukken kunnen dan wijzen op een bronsindustrie te Woerden aan het einde van de 1ste eeuw na Chr. of in de daarop volgende jaren.

*Instituut O.G.A., Nijmegen,
Vakgroep Provinciaal-Romeinse Archeologie
(J. E. Bogaers en J. K. Haalebos).*

DUDOK-TENTOONSTELLING

Het Hilversumse raadhuis van architect Dudok (gebouwd 1928-1931) is dit jaar vijftig jaar oud, waarmee het gebouw, althans qua leeftijd de status van monumentwaardig gebouw bereikt heeft. Dit feit zal voor de jonge Dudok-stichting een gunstige aanleiding geweest zijn om een tentoonstelling te organiseren, samen met de Stichting Architectuurmuseum, die gewijd is aan het werk van de architect W. M. Dudok, 1884-1974.

Het is goed om naar aanleiding van deze tentoonstelling stil te staan bij het verschijnsel van het jonge monument en de waardering daarvan. In het geval van het Hilversumse raadhuis mag de leeftijd wel het minst belangrijke argument genoemd worden om het gebouw monumentwaardig te doen zijn, zonder dat daarmee overigens gesuggereerd wil zijn, dat de verdiensten van dit gebouw alleen afgemeten zouden moeten worden aan een mogelijke monumentenstatus. We zouden het beter kunnen omdraaien: Dudok's raadhuis heeft dermate grote verdiensten, dat het gebouw ongeacht de leeftijd erkend dient te worden als een belangrijke schakel in de geschiedenis van de moderne Nederlandse bouwkunst.

Op de tentoonstelling van „Dudok, 1884-1974” in het Hilversumse cultureel centrum „De Vaart” wordt de ontstaansgeschiedenis van het raadhuis duidelijk in beeld gebracht door de tekeningen van de opeenvolgende stadia van ontwerp. Op deze wijze wordt het raadhuis begrijpelijker dan tot nu toe het geval was, waar de overbekende contouren van het gebouw gingen functioneren als een op zich zelf staand gegeven, en steviger ingebed in de geschiedenis van de Nederlandse bouwkunst. Deze laatste opmerking houdt ook een duidelijker profilering in van de ontwerper zelf, die na een aanvankelijk sterk aanwezige invloed van H. P. Berlage op zijn ontwerpen, juist in de periode, waarin hij als gemeentearchitect van Hilversum (1928-1954) de kans kreeg vele openbare gebouwen te stichten, tot een geheel eigen vormgeving kwam. Maarten Kloos geeft in de „Volkskrant” van 16 mei 1981 de contouren daarvan aan met de term „dramatische monumentaliteit”. Juist dankzij deze tentoonstelling waarin

vele foto's zijn opgenomen van de door hem ontworpen scholen, wordt de juistheid van deze typering zichtbaar; immers Dudok had aantoonbaar de invloed ondergaan van Berlage, de Amsterdamse School, waarvan de monumentale aspecten niet minder in het oog springend zijn, maar toch zijn het juist de monumentale aspecten van zijn ontwerpen, die zijn eigenheid typeren. Want hoewel de scholen onwillekeurig sterke associaties oproepen met de veelal getoerde Amsterdamse school-gebouwen, waarin ook de tegenover elkaar stelling van grote vlakken een opvallend gegeven is, en men in het raadhuis van Hilversum ook overeenkomsten kan opmerken met De Stijl, blijkt in al deze gebouwen toch een individueel vermogen, waardoor hem het stempel voorbij kon gaan van de man die slechts invloeden onderging. Dat was zijn kracht, en werd hem mogelijk gemaakt door de heersende opvattingen in een tijdsbestek waarin een openbaar gebouw en zeker een raadhuis ook werkelijk gewenst werd een monumentaal gebouw te zijn, omdat het het gezag diende te vertegenwoordigen.

Interessant is daarom ook de maquette en de ontwerptekening van het Haagse Spuikwartier en het Bezuidenhout (tegenwoordig Forumgebied genoemd), afkomstig uit o.a. het Haagse Gemeentearchief), en deze te vergelijken met de uiteindelijk gerealiseerde plannen. Visieloosheid is ten opzichte van het laatstgenoemde een veel gehoord argument, en zelfs als men het met Dudok's stedenbouwkundige opvattingen niet eens is, zal men moeten erkennen, dat bij realisering van zijn plannen, Den Haag een monumentaler, maar ook evenwichtiger Forumgebied gekregen zou hebben dan men nu aantreft.

De tentoonstelling „Dudok 1884-1974” zal later te zien zijn in andere steden, n.l. T.H. Eindhoven (juni), Bouwcentrum Rotterdam (juli), raadhuis in Velsen (september), T.H. Delft (november), Hoger Architectuur Instituut St. Lucas te Gent (december). In de serie Monografieën van de Stichting Architectuurmuseum, de bekende gele reeks is een monografie over Dudok verschenen, geschreven door Max Cramer, Heleen van Grieken en Hans Pronk.

G. HOOGWOUDE

BULLETIN VAN DE KONINKLIJKE NEDERLANDSE OUDHEID- KUNDIGE BOND

Instructies voor auteurs

Manuscripten van bijdragen bestemd voor opname in het Bulletin KNOB moeten worden gestuurd naar Bureau KNOB, St. Antoniesbree-straat 69, 1011 HB Amsterdam. Tel. 020-277706.

Ontvangst van een manuscript wordt zo spoedig mogelijk bevestigd. Alvorens tot plaatsing wordt besloten vindt een bespreking van het toegezonden manuscript plaats in een redactievergadering.

De auteur kan worden verzocht wijzigingen aan te brengen in het ingezonden manuscript of in illustraties. Indien van een manuscript impliceert dat de auteur(s) toestemming geeft tot publicatie indien het door de redactie wordt aanvaard. Door het indienen van een manuscript geeft de auteur tevens te kennen dat een stuk met globaal dezelfde inhoud niet reeds eerder is of wordt gepubliceerd.

Manuscripten dienen, vergezeld van een kort curriculum vitae van de auteur en een keuze-opgave uit vroegere publicaties, in tweevoud, waaronder het originele getypte exemplaar, te worden ingediend teneinde een snellere en betere beoordeling te bevorderen. De tekst moet getypt zijn met een dubbele spatie aan één kant van genummerd ongelinieerd papier, waarbij aan de linkerkant een kantlijn van tenminste 4 cm wordt aangehouden.

De auteur dient steeds zelf een derde exemplaar van het manuscript te behouden.

De liefst heldere en zo kort mogelijke tekst moet logisch zijn ingedeeld in hoofdstukken en paragrafen met een eigen ondertiteling. Een intern rapport of voorlopig verslag is meestal niet zonder meer geschikt voor publicatie.

Een manuscript dat is bestemd als artikel te worden gepubliceerd, dient vergezeld te gaan van een samenvatting van niet meer dan 200 woorden, die vertaald in het Engels, aan niet Nederlandse lezers een goede indruk moet kunnen geven van de inhoud van het artikel. Voor kortere bijdragen is geen samenvatting vereist.

Noten, literatuuropgaven en onderschriften voor afbeeldingen dienen op aparte vellen te worden getypt.

De auteur dient in de tekst te verwijzen naar de afbeeldingen. Er wordt naar gestreefd de afbeeldingen zo dicht mogelijk te plaatsen bij de eerste verwijzing in de tekst. Indien de auteur een andere plaatsing wenst, moet dit in de kantlijn worden aangegeven.

De onderschriften bij de afbeeldingen moeten zelfstandig zijn en mogen niet naar de tekst verwijzen.

Illustraties mogen in enkelvoud worden ingediend. Wanneer echter cijfers of letters in fotografisch materiaal moeten worden opgenomen, dienen deze op een tweede exemplaar te worden aangegeven of anders op een transparant over de foto. Vermeld moet worden wie het auteursrecht bezit van de illustraties en of een vergoeding aan de houder van het auteursrecht al of niet vereist is.

Tekeningen dienen liefst in duplo: origineel en blauwdruk of copie, te worden ingediend. Letters en cijfers moeten zodanig gedimensioneerd zijn dat een goede leesbaarheid blijft behouden bij de gewenste verkleining. Indien geen originelen kun-

nen worden ingeleverd kunnen ook contrastrijke, harde blauwdrukken op helder papier worden gezegd; een optimaal resultaat kan dan echter niet worden gegarandeerd. Arceringen e.d. verdienen de voorkeur boven halftonen in tekeningen. Wanneer halftonen voorkomen kan geen lijncliché worden gemaakt en vallen de clichés minder scherp uit.

Indien de auteur wensen heeft ten aanzien van de verkleiningsmaatstaf dienen deze te worden aangegeven; er zal dan zoveel mogelijk rekening mee worden gehouden. Uitslaande bladzijden kunnen niet worden opgenomen in het Bulletin KNOB.

Illustratiemateriaal wordt na publicatie van het manuscript aan de eerstgenoemde auteur geretourneerd; manuscripten niet.

Literatuuropgaven dienen zo compleet mogelijk te zijn en de stijl van het Bulletin KNOB te volgen. Daarbij dient minstens de informatie van de volgende voorbeelden aanwezig te zijn:

Artikel: ³ R. Meischke, „Zwolle stadsplan en bouwving“, *Bulletin KNOB*, 73 (1974), 61-69.
Boek: ¹⁴ Chr. van Welsenes, *Nederland zal ons een zorg zijn*, Bosch & Keuning, Baarn 1974.

Noten bevatten liefst informatie die de tekst onnodig lang of zwaar zou maken. Noten moeten eveneens doorlopend genummerd worden. Deze nummers worden in de tekst superieur gezet.

De eerstgenoemde auteur ontvangt één strokenproef, alsmede proefdrukken van fotografische illustraties met bijbehorende onderschriften. De gecorrigeerde proef moet binnen drie dagen worden geretourneerd. Een tweede proef van het opgemaakte zetsel wordt, tenzij op uitdrukkelijk verzoek, niet aan de auteur gezonden. Proeven zijn bedoeld voor correctie, niet voor herschrijven. Overmatige auteurscorrecties worden in rekening gebracht.

Bij de strokenproef ontvangt de eerstgenoemde auteur tevens een bestelformulier voor overdrukken. Per artikel of bijdrage worden 20 overdrukken gratis verstrekt aan de eerstgenoemde auteur. Bij meerdere auteurs dienen deze onderling te worden verdeeld. Extra overdrukken worden berekend à f 0,15 per pagina.

Het auteurs honorarium bedraagt f 10,— per pagina gezette tekst; de ruimte ingenomen door illustraties telt bij de berekening niet mee. Bij meerdere auteurs dient het honorarium te worden verdeeld.

Kortere bijdragen zullen in het algemeen sneller kunnen worden opgenomen dan artikelen.

Een goede en nauwkeurige verzorging van het manuscript vergemakkelijkt de redactionele behandeling en bespoedigt derhalve de publicatie.

Bij manuscripten in het Nederlands gesteld, dienen de richtlijnen van het zgn. „Groene boekje“ (woordenlijst van de Nederlandse taal) te worden aangehouden en de „voorkeurspelling“ dient te worden gehanteerd.

Manuscripten in andere talen kunnen in principe ook worden opgenomen.

De opvattingen verwoord in de bijdragen, opgenomen in het Bulletin KNOB, zijn uitsluitend voor de verantwoordelijkheid van de auteurs.

Copyright © Koninklijke Nederlandse Oudheidkundige Bond 1981